

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА - МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ПЕДАГОГИКА ФАКУЛЬТЕТИ**

**“Бошланғич таълим ва спорт тарбиявий иш” таълим йўналиши 42-15
гуруҳ талабаси**

қаюмова ШОХСАНАМ ТЎЛҚИН ҚИЗИнинг

**“Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолият кўникмаларини
шакллантириш” мавзусидаги**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Бакалавр даражасини олиш учун

Илмий раҳбар: проф. Б.Рахимов

ГУЛИСТОН - 2019 йил

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	
I БОБ.	БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТАРИШНИНГ ИЛМИЙ- НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ.....	
1.1.	Биринчи синф ўқувчилари ижодий фаолиятини шакллантиришда педагогик-психологик кўникмалари ва жараёнларининг мавжуд ҳолати.....	
1.2.	Биринчи синф ўқувчиларида ижодий фаолият кўникмаларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.....	
	Биринчи боб бўйича хулоса.....	
II БОБ.	БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	
2.1.	Ўқувчиларда ижодий фаолиятни шакллантириш шарт-шароитлари.....	
2.2.	Муоммоли таълимда фаол ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш.....	
	Иккинчи боб бўйича хулоса.....	
III БОБ.	БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ЎЙИНЛАР ЁРДАМИДА ШАКЛЛАНТИРИШ КЎНИКМАЛАРИ БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛГАН ТАЖРИБА - СИНОВ ИШЛАРИ МАЗМУНИ.....	
3.1.	Биринчи синф ўқувчиларида ижодий фаолият кўникмаларини ўйинлар воситасида ўтказиш методикаси.....	
3.2.	Биринчи синф ўқувчиларида ижодий фаолият кўникмаларини дидактик ўйинлар воситасида шакллантиришнинг самарадорлик даражаси (тажриба-синов ишлари ва натижалари).	
	Учинчи боб бўйича хулоса.....	
	УМУМИЙ ХУЛОСА.....	
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	
	ИЛОВАЛАР.....	

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги: Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар шу жамиятда яшаётган ҳар бир инсонни ўз имкониятларини рўёбга чиқара оладиган эркин, ижодкор шахс сифатида тарбиялашга йўналтирилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ҳамда “Кадрлаш тайёрлаш миллий дастури”да ҳам баркамол шахс тарбиясига асосий эътибор қаратилган. Чунки, ўз билими, салоҳияти, имкониятларини жамият тараққиётига тўлиқ сарфлаб, мустақил фикрлай оладиган ижодкор шахсларни шакллантириш, жамиятда туб ўзгаришлар бўлишига замин яратади.

Инсон фаолияти – унинг ривожланиши учун зарур шароит бўлиб, унинг жараёнида шахс ҳаётини тажрибага эга бўлади, атроф-оламни идрок этади, билимларни ўзлаштиради, малака ва кўникма ҳосил қилади.

Ҳозирги даврда замонавий техника ва технологияларнинг ҳаётга кириб келиши инсон фаолиятида, ижтимоий онгида катта ўзгаришлар бўлишини тақозо этмоқда. Зеро, олам тўғрисида ва инсоннинг ҳаётда тутган ўрни тўғрисидаги тасаввурлари ўзгармоқда, тафаккури ва оламни тушинишнинг янги усуллари шаклланмоқда, маънавий - амалий ўзлаштиришнинг янги воситалари ва усулларига ўтиш юз бермоқда.

Биринчи синф ўқувчисининг фаолиятида ижодкорлик унинг самарали таълим фаолиятини белгилаб берувчи илмий тасаввурлари эвристик таълимнинг педагогик асоси саналади. Ўқувчидаги билиш жараёни ижодкорлик натижасида юз беради. Изланишлар жараёнида ижодкорлик фаолияти намоён бўлиши учун аниқ мақсадга йўналтирилган, режалаштирилган, меъёрларга эга бўлган, ўз-ўзини англаган фаолият зарурияти сезилади. Бу эса ўқувчида атроф-олам объектлари ва улар ҳақидаги билимларни ўзлаштириш; таълим самарадорлигини вужудга келтириш, фаолиятнинг аввалги турларига таянишни тақозо этади.

Ўқувчи шахсини ривожлантиришга йўналтирилган таълим жараёнида унинг ақлий- интеллектуал, ижодий хусусиятлари намоён бўлади. Бу борада, айниқса, биринчи синф ўқувчиларининг таълим жараёнида ижодий фаолиятини шакллантириш имкониятлари кенгроқ бўлиб ҳисобланади. Чунки бошланғич таълимда ўқувчиларнинг ақлий қобилияти, диққати фикрлаш даражаси фаол ривожланади. Бу даврда ўқув фаолияти таъсирида болаларнинг руҳий фаолияти, диққати, хотираси, идрок этиш даражаси, тафаккури, ҳис-туйғуси каби жараёнлар ривожланади. Биринчи синф ёшидаги болаларнинг ижодий фаолиятлари бир - биридан фарқ қилар экан, уларнинг истеъдоди ҳам турлича намоён бўлади. Шунинг учун ҳам биринчи синф ўқувчиларининг майл ва интилишлари билиш ва ижодий фаолиятлари, истеъдодларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда мустақиллик туфайли амалга оширилаётган таълим ислохотлари ўз ишига ижодий ёндашувчи, фан, техника, санъат, ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланишига ўз ҳиссасини қўшадиган юксак малакали кадрлар тайёрлашга боғлиқ. Шунга кўра, жамият тараққиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда ҳар бир ўқувчини ижодкорлик руҳида тарбиялаш муҳим ва зарурдир.

Таълим-тарбия жараёнида болалардаги яширин истеъдодларни юзага чиқариш, биринчи синфдан бошлаб ўз фаолиятини намоён қилиши учун имконият яратиш, улардаги ижодкорлик қобилиятини ривожлантириш - келажакда юксак салоҳиятли, ижтимоий фаол, ўтқир зеҳнли, кашфиётчилик қобилиятини намоён эта оладиган рақобатбардош кадрларни вояга етказиш гарови бўлиб ҳисобланади. Бу давлатимизнинг устувор йўналишларидан бири – ҳар томонлама баркамол инсонни вояга етказиш ғоясига мос келади.

Шу ўринда муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг қуйдаги сўзларини ёдга олиш мақсадга мувофиқдир: "Бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала – бу ёшларимизнинг одоб-ахлоқи, юриш-туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараши билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаряпти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис

этадиган ким – ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айти пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуғ зотларнинг авлодимиз, деган даъват уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга ниманинг ҳисобидан эришамиз? Тарбия, тарбия ва фақат тарбия ҳисобидан"¹.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси: А. М. Матюшкин, И. С. Аверина, Г. Д. Чистяковалар ўқувчи шахсининг ижодий фаолиятини ташкил қилиш масалалари устида изланиш олиб бориб, уларнинг ҳар бир ривожланиш босқичи билиш жараёнларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда қаралиши лозимлигини уқтирадилар.

Р.Ибрагимов, О. Розиков, В.Каримова, Э.Ғозиев, Ғ.Шоумаров,З.Нишонава, Б. Қодировлар ҳам шахсининг ижодий фаолиятини ривожлантиришни унинг ақлий қобилияти, билиш фаолияти, мустақил фикр юритиш муаммоларига боғлаб талқин этадилар. Жумладан, В. Каримова шахсининг фаоллиги, фаолият турлари ва уларни бошқаришда ижтимоий-хулқ мотивацияси устида илмий изланиш олиб борган. Р. Ибрагимовнинг тадқиқот иши биринчи синф ўқувчилари билиш фаолиятини шакллантиришнинг дидактик асосларини тадқиқ этишга бағишланади.

Б. Адизов эса биринчи синф ўқувчиларининг ижодий билиш қобилиятларини ривожлантиришнинг педагогик технологияларини ишлаб чиқиш устида изланиш олиб борган.

Ишнинг мақсади: Биринчи синф ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини шакллантиришни назарий жиҳатдан асослаш ҳамда шарт-шароитларини аниқлаш;

Ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантирувчи методик тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ишнинг вазифалари:

1. Педагогик назария ва амалиётида муаммонинг ёритилишини таҳлил этиш;

¹ “Ш.Мирзиёев: Ёшлар тарбияси – энг муҳим масалалардан”. ЎзА. 16.06.2017

2. Ижодий фаолият тушунчасининг мазмун моҳиятини тавсифлаш;
3. Биринчи синф ўқувчилари ижодий фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;
4. Биринчи синфларда ижодий фаолиятни шакллантиришнинг амалиётдаги аҳволини ташхис этиш;
5. Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантиришнинг шакл ва методларини ишлаб чиқиш;
6. Биринчи синф ўқувчилари ижодий фаолиятини шакллантириш самарадорлиги даражасини аниқлаш.

Ишнинг амалий аҳамияти: тадқиқот натижалари асосида бошланғич таълим педагогикаси ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини шакллантиришга доир назарий ёндашувлар билан бойитилди, таълим жараёнида эса илмий методик тавсияларга эга бўлинди. Шунингдек, натижалардан бошланғич таълим ўқитувчилари учун дастур, дарслик, методик қўлланма яратишда педагогика институтларининг бошланғич таълим факультетларида, ўқитувчилар малакасини ошириш институтларида маърузалар, ўқишда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг илмий янгилиги:

- ҳозирги даврда ўқувчиларда ижодий фаолиятни шакллантириш муаммосининг илмий-назарий жиҳатлари асосланди;
- биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантириш хусусиятлари аниқланди;
- биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантириш модели ва асосий мезонлари белгиланди;
- биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантириш мазмуни, шакл ва методлари тавсия этилди;
- биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантириш самарадорлиги даражаси аниқланди.

Тадқиқотнинг илмий фарази: Агар:

- биринчи синф ўқувчилари ижодий фаолиятини шакллантириш илмий

- амалий асосга эга бўлса;

- биринчи синф ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини шакллантиришнинг педагогик-психологик ўзига хослиги аниқланса;

- биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантиришнинг самарали йўллари, шакл ва методлари мақсадга мувофиқ ташкил этилса;

- биринчи синф ўқувчилари ижодий фаолиятини шакллантириш мониторинги ишлаб чиқилса, ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантириш самарадорлиги ортади.

Ишнинг объекти: Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолияти кўникмаларини шакллантириш жараёни.

Ишнинг предмети: Биринчи синф ўқувчиларида ижодий фаолиятини шакллантиришнинг самарали йўллари, метод ва шакллари.

Ишнинг методлари: илмий назарий таҳлил; педагогик таҳлил; педагогик кузатув; суҳбат; интервью; сўровномалар; тажриба-синов; қиёсий таҳлил; математик –статистика; натижаларни умумлаштириш;

Ишнинг методологик асослари: Шахснинг ижодий фаолиятини ривожлантиришга доир ҳозирги даврда педагогика ва психология соҳасидаги илғор ғоялар, етакчи педагог ва психологларнинг ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантиришга янгича ёндашувларига доир фикрлари, шу ўринда мухтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев: “Ёшларимизга муносиб таълим бериш, уларнинг илм-фанга бўлган интилишларини рўйобга чиқаришимиз керак. Шу мақсадда, мактабгача таълим тизимини ривожлантиришимиз, ўрта ва олий ўқув юртларининг моддий-техник базасини, илмий ва ўқув жараёнлари сифатини тубдан яхшилашимиз керак”²- дея таъкидаганлар.

Ишнинг хулосаларининг ишончлилиги ва асосланганлиги: тадқиқотга доир илмий-назарий манбаларда илгари сурилган ғоялар билан

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019 йилда мамлакатимизни ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисидаги” Парламентга Мурожаатномаси. 28.12.2018 йил

асосланганлиги, тадқиқот мақсади ва вазифаларига мос танланган методлардан фойдаланилганлиги, тажриба - синов натижаларининг амалиётчилар томонидан маъқулланганлиги, илгари сурилган фаразнинг илмий-амалий жиҳатдан ўз исботини топганлиги ҳамда математик- статистик таҳлили билан белгиланади.

Ҳимояга олиб чиқиладиган ғоялар:

1. Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантириш жамиятнинг таълим тизими олдига қўяётган ижтимоий буюртмаси эканлиги.
2. Ўрганилаётган муаммога мос ўқув фанлари дастурларининг педагогик- тарбиявий имкониятларини аниқлаш.
3. Бошланғич таълимда ўқув предметлари асосида дарсларни замонавий лойиҳалаш тизими, технологияси, инновацион методлари, оптимал воситалари.

Ишнинг таркибий тузилиши: кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат бўлиб, жами ----- саҳифани ташкил этади.

I БОБ. БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧЛАРИНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТАРИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Биринчи синф ўқувчилари ижодий фаолиятини шакллантиришда педагогик-психологик кўникмалари ва жараёнларининг мавжуд ҳолати

Ҳозирги даврда замонавий техника ва технологияларнинг ҳаётга кириб келиши инсон фаолиятида, ижтимоий онгида катта ўзгаришлар бўлишини тақозо этмоқда. Зеро, олам тўғрисида ва инсоннинг ҳаётда тутган ўрни тўғрисидаги тасаввурлари ўзгармоқда, тафаккури ва олами тушинишнинг янги усуллари шаклланмоқда, маънавий-амалий ўзлаштиришнинг янги воситалари ва усулларига ўтиш юз бермоқда.

Таълимда ижодий изланишлар ҳақиқий илмий назарияга, жамиятнинг ривожланиш қонуниятларига, ўқитишнинг назарий асослари, шахс ривожланишини ҳаракатга келтирувчи кучлари ва унинг шакллантириш шароитлари тўғрисидаги билимларнинг кенг тизимига таянган ҳолдагина муваффақият қозонади.

Инсон ҳаёти шароитларини ўзгартирувчи ва инсонни ўзини ҳам ўзгартирувчи фаолият ҳозирги замонда таълимнинг умумий асосидир. Инсон фаолияти жамият тараққиётининг ҳар бир тарихий даврида турли хил кўринишлар, фаолиятнинг турли шаклларида фарқланади.

Бироқ ички муносабатлар, улар ўртасидаги алоқалар доимий ва умумий бўлиб қолаверади. Улар фаолият тизимини ҳосил қилувчи асослардир.

Маълумки, инсон ўз ғоя, фикр, қарашларини фақат фаолият давомида амалда қўллайди ва қайта яратади.

Фаолият - атроф оламга нисбатан инсоннинг ўзига хос фаол муносабатидир. Чунки инсоннинг ҳаётда намоён бўлишининг муҳим шакли унинг воқеа - ҳодисаларга бўлган фаол иштирокидир. Ҳар қандай фаолиятда ҳаётий тажриба тўпланади, инсонда ўз атрофини ўраб олган борлиқни билиш жараёни кечади, маълум билимлар эгаллаб олинади, малака ва кўникмалар

ҳосил бўлади, натижада инсон фаолияти ривожланади.

Шахс ривожланишига ирсият, муҳит, тарбиянинг таъсири билан бирга унга фаолиятнинг таъсири ҳам ўта муҳимдир.

Жамият билан доимий муносабатни ушлаб турувчи, ўз-ўзини англаб, ҳар бир ҳаракатини мувофиқлаштирувчи шахсга хос бўлган энг муҳим ва умумий хусусият – бу унинг фаоллигидир. Фаоллик – (лотинча “aktus”)- ҳаракат, “aktivus” –фаол сўзларидан келиб чиққан тушунча) шахснинг ҳаётдаги барча ҳатти-ҳаракатларини намоён этишини тушунтирувчи категориядир.

Шунинг учун ҳам психологияда шахс, унинг онги ва ўз-ўзини англаши муаммолари унинг фаоллиги, у ёки бу фаолият турларида иштироки ва уни уддалашга алоқадор сифатлари орқали баён этилади.

«Ижодий фаолият» - билиш жараёнлари билан боғлиқ бўлган тизимдир.

«Ижодий фаолият – инсон фаоллигини мужассамлаштирувчи ҳаракатлар жараёнидир. Ўқувчи шахси айнан турли фаолликлар жараёнида шаклланади».

А. Н. Леонтьев фикрича, фаолиятнинг асосий психологик назарияси ва таълимга фаолиятли ёндашув қуйидаги ғоялар ва тамойилларни ўзида қамраб олади:

1. Фаолиятга методологик асос бир томондан объектив дунё, иккинчи томондан мияга руҳиятнинг таъсири натижасида вужудга келади .

2. Руҳий таъсирнинг фаоллик касб этиши – бу субъектнинг эҳтиёжи асосида амалга ошади. Моддий дунёда субъектни фаолиятга йўналтириш, фаолиятнинг ўзи ҳам ижтимоий муносабатларда таркиб топади.

3. Инсон фаолияти руҳиятининг ижтимоий тарихий табиатига боғлиқ бўлиб, бу жараён ижтимоий ҳаётнинг ўзида амалга ошади.

4. Инсон фаолиятида руҳият ички фаолият сифатида намоён бўлади.

Барча таҳлилларни умумлаштириб, қуйидаги фикрга келинди: фаолият – инсон онги ва тафаккури билан бошқариладиган, ўқувчи шахсининг

эҳтиёжларидан келиб чиқадиган, ҳамда эгалланган билимларни татбиқ этиш, ўзгартириш ва такомиллаштиришга қаратилган ўзига хос фаоллик шаклидир.

Фаолият жараёнида инсон шахсининг ҳар томонлама яхлит ривожланиши, атроф - оламга муносабати шаклланади. Инсон фаолияти мақсадга мувофиқ амалга ошириш учун уни тўғри ташкил этиш ва тўғри йўналтириш лозим. Лекин кўп ҳолларда шахсининг ривожланиши имкониятларидан фойдаланилмайди, тарбияланувчилар кўпинча ижтимоий меҳнат, билиш фаолиятини фаол ташкил эта олмайдилар, ҳаётда суст ҳаракат қиладилар.

Ўқувчилар фаолиятининг асосий турларига ўйин, ўқиш, меҳнатни киритган ҳолда унинг асосий йўналишларини билиш, ижтимоий, спорт, бадий, техник, ҳунармандчилик, эмоционал фаолиятларига ажратиш мумкин.

Фаолият фаол ва пасив бўлади, фақат фаол фаолият инсоннинг барча имкониятларини руёбга чиқаришга ёрдам беради. Бундай фаолият инсонда қониқиш ҳосил қиладди, инсон куч -қувватга тўлади.

Ўқишда фаоллик ижтимоий тажрибаларни тезроқ ўрганиб, англаб олишга, коммуникатив қобилиятини ривожлантиришга, ўзини ўраб турган атроф-оламга муносабатини шакллантиришга олиб келади. Билиш фаоллиги эса боланинг интеллектуал ривожланишини таъминлайди.

Меҳнатда фаоллик шахсининг маънавий-ахлоқий шаклланишга ундайди, уни янада муваққиятли меҳнат қилишга йўллайди. Ривожланаётган шахсни доимий фаолликка анча мураккаб ва қийин кечади. Зеро, ўқувчининг турли ёшда унинг фаолияти ўзгариб туради. Шунинг учун бу борада мактабдаги оммавий тадбирлар билан бирга ҳар бир ўқувчининг индивидуал ва ёш хусусиятларини ҳисобга оладиган ишлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

Инсон қобилияти ва истеъдоди муваффақиятларга эришишининг асосий шарты ҳам инсоннинг фаоллигидир. Чунки ўқитувчи қай даражада маҳоратли бўлмасин, агар ўқувчининг ўзи фаол бўлмаса, у муваффақиятга

эриша олмайди. Чунки ўқитувчи ўқувчини ўқитиш жараёнида уни бошқариб боради. Шунинг учун ҳам ўқувчи ўз фаолиятида ўзига аҳамиятли бўлган, ўзига жалб эта оладиган ҳаёт муммолари билан шуғуллана бориб, маънавий ва ахлоқий жиҳатдан ривожланади.

Хуллас, шахс фаоллиги унинг ривожланишида восита эмас, балки унинг натижаси ҳамдир. Таълим-тарбия шу вақтда мақсадга эришадики, қачон у ўзига ҳам бошқалари ҳам қувонч келтира оладиган ижтимоий, фаол, ташаббускор, ижодкор шахсни шакллантира олса. Ана шунда шахс фаолияти жараёнида унинг барча потенциал имкониятлари руёбга чиқади»[, 93]. Фаолиятга файласуфлар субъектининг объект билан ўзаро ҳаракати жараёнидаги вазифасини характерлайдиган тушунча сифатида таърифлайдилар. Фаолият инсон учун атроф-олам билан ўзига хос алоқа, улар ўртасида восита бўладиган, тартибга соладиган назорат қиладиган, ўзаро муносабатлардир, деб таъриф берадилар.

Фаолиятга уни қаноатлантирувчи эҳтиёж сабаб бўлади ва ҳаракатлар тизимида амалга ошади. Инсонда руҳий ҳолатнинг мавжудлигини кўзлайди ва уни пайдо бўлишининг асосий шарти ҳисобланади ҳамда унинг ривожланишида ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади. Фаолиятнинг оддий ва олий шаклини фарқлай билиш зарур. Олий шакл инстинктив (инстинкт) мослашувидан иборат. Иккинчиси, олий шакл биринчисидан ўсиб чиқиб, унинг кўринишини ўзгартириб инсоннинг онгли ҳаракатига айланади. Фаолият олий шаклланиш ўзига хос хусусияти унинг атроф-муҳитни онгли равишда ўзгартиришдан иборат. Инсон фаолияти ижтимоий характерга эга бўлиб, ҳаётнинг ижтимоий шароитлари билан белгиланади. Инсон ўзини фаол субъектга, ўзи муносабатга киришган табиат ҳодисаларини эса ўз фаолиятининг объектига айлантиради.

Ҳар қандай фаолият мақсад, усул, натижа ва жараёнлардан иборат бўлади. Фаолиятнинг онгли равишда амалга оширилиши унинг асосий хусусиятидир. Зеро, фаолият бир томондан жисмоний ҳаракатлар билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан эса ақлий ҳаракат воситасида онгда содир

бўлади. Меҳнат инсон фаолиятини амалий ва назарий шакллариининг вужудга келишига сабаб бўлади. Инсон фаолиятининг бошқа турлари (ўйин, ўқиш ва бошқалар) ҳам генетик жиҳатдан меҳнат билан боғлиқдир.

Ижтимоий – тарихий ривожланиш жараёнида меҳнат асосида махсус ижтимоий – зарурий назарий фаолият сифатида ақлий меҳнат пайдо бўлган. Фаолиятнинг ҳам моддий, ҳам маънавий ўзилмасининг таҳлили унинг мазмунини ташкил қиладиган қуйидаги асосий элементларни аниқлаб беради: фаолият ундовчи сабаблар; мақсадга йўналтирилган натижалар; фаолият ёрдамида амалга ошириладиган воситалар. Шунга мувофиқ равишда субъектнинг борлиқ билан ўзаро ҳаракат жараёнининг ўзида муайян тарзда яхлит мотивлаштирилган фаолият, унинг таркибида мақсадга қаратилган ҳаракат ва ниҳоят, мазкур ҳаракатнинг автоматлаштирилган таркибий қисмлари-операциялар ажралиб чиқади.

Психолог олимлар: “А.Н.Леонтьев, С.Л. Рубинштейн ва бошқаларнинг тадқиқотларига кўра турли хил психик жараёнларнинг ўтиши ва ривожланиши фаолиятларининг мазмуни ва тузилиши, унинг мотивлари, мақсадлари ва амалга ошириш воситаларига бевосита боғлиқ”³. Шунингдек, П.Я.Гальперин, Б.Д. Эльконинлар⁴ ўз тадқиқотларида ташқи моддий таъсир асосида уларнинг изчил ўзгаришлари орқали ақлий жиҳатдан содир этиладиган ва инсонни атроф-оламга ҳар томонлама мўлжал олишини таъминлайдиган ички идеал ҳаракати шаклланади», -деган фикрни илгари сурадилар. Ҳаракат давомида фаолият боланинг психофизиологик имкониятларининг ўсиши, унинг ҳаётий тажрибаларининг ортиши муносабати билан ўзгариб туради, зарур пайтда атрофидаги одамларнинг мураккаброқ талабларини бажаради. Бола ривожланишининг ҳар бир ёш босқичида муайян фаолият (масалан, мактабгача ёшда ўйин, мактабда -ўқиш) янги психик жараёнлар ҳамда шахс хусусиятларининг шаклланишида етакчи аҳамият касб этади.

³ Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М. : 1995.-304 с. Рубинштейн С.Л. “Основы общей психологии” М., 1998 г 3-10 с.

⁴ Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. М.: Педагогика 376 с.

Инсоннинг ҳаётда намоён бўлишининг муҳим шакли унинг атроф-оламга бўлган фаол муносабатидир. Фаолиятга инсон турли эҳтиёжлар сабабли мажбур бўлади. Бу эҳтиёжлар унинг онгида унга тегишли бўлган объектлар, унинг эҳтиёжларини қондирилишига олиб келадиган ҳаракатларнинг образи тарзида ифодаланади. Фаолият мотивациялар характериға кўра кўп жиҳатдан унинг бажарилишидаги ҳаракатга шу билан бирга мақсадга эришишдаги натижага боғлиқ. Фаолиятнинг мотиви ва мақсади инсон ҳаётининг ижтимоий шароити ва унинг индивидуал ривожланиш даражаси билан ҳам белгиланади. Индивид томонидан ижтимоий тажрибани ўзлаштириш фаолиятнинг индивидуал ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Фаолият бар қатор ўзаро ички боғланган ҳаракатлар орқали амалга оширилади. Бироқ яхлит ҳолда ҳар бир фаолият онгли характерга эга бўлади. Онгли мақсад қонун сифатида инсон ҳаракатининг усул ва характериғи белгилаб беради. У исталган натижага эришиш йўлида пайдо бўладиган тўсиқларни фаол енгиб ўтишга ундайди. Инсон фаолиятининг асосий тури, юқорида таъкидлаганимиздек, унинг жисмоний ва ақлий меҳнати ҳисобланади. Жисмоний, унумли меҳнат жамият ва ҳар бир инсон ҳаёти учун зарур бўлган моддий бойликлар яратишга қаратилган. Ақлий меҳнат борлиқни ўрганишга, илмий назариялар яратишга, адабий, бадиий ва бошқа маънавий бойликлар яратишга йўналтирилган. Инсон фаолиятининг муҳим тури - ўрганишдир.

Инсон фаолияти – унинг ривожланиши учун зарур шароит, ана шу шароит жараёнида ҳаётий тажрибага эга бўлади, атроф-оламни идрок этади, билимларни ўзлаштиради, малака ва кўникма ҳосил қилади. Ана шулар ёрдамида фаолиятнинг ўзи ҳам ривожланади. А.Леонтьев, С.Рубинштейн, Б.Теплов»[34,28,57] ва бошқаларнинг тадқиқотларидан маълумки, фаолият ва психик жараёнлар ривожланади, инсоннинг ақлий, эмоционал ва иродавий сифатлари, унинг қобилияти ва феъл-атвори шаклланади.

Фалсафий жиҳатдан таърифлаганда фаолият – субъектнинг объект билан ўзаро ҳаракати жараёнидаги вазифасини характерлайдиган тушунча.

Фаолият-атроф-муҳит билан ўзига хос алоқа инсон билан муҳит ўртасида восита, уни тартибга соладиган, назорат қиладиган ўзаро муносабат. У инсонда руҳий ҳолатнинг мавжудлигини кўзлайди ва шу билан бирга унинг пайдо бўлишининг асосий шартини ташкил этади ҳамда ривожланишида ҳаракатга келтирувчи куч ҳисобланади.

Маълумки, инсон биологик ва социал (ижтимоий) жиҳатдан ривожланади.

Унинг биологик жиҳатдан ривожланиши гўдаклик, болалик, ўсмирлик, ўспиринлик, ёшлик, қарилик даврида намоён бўлади ва ўзига хос табиий хусусиятлари билан фарқ қилади. Инсоннинг биологик хусусиятлари негизида унинг ижтимоий сифати ва хусусиятлари-нутқи, юриш - туриши, моддий неъматлардан фойдаланиши кўникмалари, хулқ - атвор меъёрларининг таркиб топиши, бу меъёрларга риоя қилиши меҳнат фаолияти ва касб-ҳунар, билим, кўникма ва малакалар ҳосил қилиши онгли интизом кабилар шаклланади.

Ривожланишни Л.С.Виготский⁵ талим жараёни билан биргаликда қарайди. Лекин таълим ва тарбия бола ривожланиши билан боғлиқ бўлса ҳам, аммо ҳеч қачон бир-бири билан тенг ва параллел ҳолда содир бўлмайди. Улар бевосита бир - бирига бўйсунмаган ҳолда динамик тарзда содир бўладики, буни бир хил таърифлаш мумкин эмас».

Боланинг ривожланишида юқори психик хусусиятлар икки ҳолатда пайдо бўлади: биринчиси, жамоавий, ижтимоий фаолият, иккинчиси эса, индивидуал, боланинг ички тафаккури усули сифатида.

Биринчиси, болада қатор ички ривожланувчи жараёнларни қўзғатиб, уни ривожланишга ундайди.

Иккинчиси эса боланинг ички тафаккури усули сифатида индивидуал тарзда пайдо бўлади.

Демак, таълимда ривожланиш йўлланма бўлиб, болани ҳаётга тайёрлайди. Ички ривожланиш жараёнларини ҳаракатга келтиради, шунга

⁵ Виготский Л.С. Педагогическая психология// под ред. В.В.Давидова. –М.: Педагогика, 1999.-321 ст.

кўра таълим ривожланиш эмас; лекин тўғри ташкил этилган таълим болаларда ақлий ривожланиш ва ҳаётда таълим тарбиясиз амалга ошириб бўлмайдиган жараёндир. Хуллас, таълим боланинг ривожланиш жараёнини энг муҳим палласи саналади.

Психологларнинг таъкидлашича, анъанавий бошланғич таълим тизими-ўқувчиларнинг тўлиқ ривожланишини таъминлай олмайди, балки уларда мактабгача таълим давридан бошлаб ҳиссий кузатувлар, эмпирик тафаккур амалиётга тайёрлайди холос.

Шунинг учун ҳам В.В.Давидов⁶ томонидан фикрлаш фаолиятига асосланган таълим мазмуни ишлаб чиқилди». Д.Б.Эльконин томонидан эса кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда назарий билимларни ўрганиш жараёнида таҳлил қилиш, режалаштириш, рефлексия, ўқув фаолияти назарияси ва унинг субъекти масалалари асосида ривожланиши масалалари тадқиқ этилди.

Қатор етакчи психологлар: М.Г.Давлетшин⁷, В.В.Давидов, Д.Б.Эльконин⁸ ва бошқалар таъкидлашича, ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини амалга ошириш уларнинг билишга доир ва шахсий хислатларини ҳар томонлама, тўлиқ ривожланишини таъминлайди.

Субъектнинг мазкур фаолияти унинг камол топиши, яъни боланинг ўқувчига айлана бориши ва ўз - ўзини англай бошлаши билан ривожлана боради. Ўқув фаолиятига эҳтиёжнинг ортиши эса унинг ўқишига бўлган қизиқишини мустаҳкамлай бошлайди. Ўқув фаолиятини эгаллай олиши билим олиш малакасини шакллантиради. Худди ана шу ўқишга бўлган истак ва кўникма ўқувчини ўқув фаолиятини субъекти сифатида намоён этади. Бу эса Л.С.Виготскийнинг таълим ва ривожланиш ҳақидаги назариясини тан олишга йўллайди. Инсоннинг фаолияти ижтимоий характерга эга бўлиб, ҳаётнинг ижтимоий шароитлари билан белгиланади.

Бошланғич таълимда ҳар қандай фаолият реал шарт-шароитларда, турли усулларда ва турлича кўринишларда намоён бўлади. Қилинаётган ҳар

⁶ В.В.Давидова. –М.: Педагогика, 1999.-321 ст.

⁷ Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқувчисининг психологияси. Т., Ўзбекистон.- 30 бет.

⁸ Эльконин Д.Б. Избранный психологических труды. М.: Педагогика 376 с.

бир ҳаракат маълум нарсасига – предметга қаратилганлиги учун ҳам, фаолият предметли ҳаракатлар мажмуи сифатида тасаввур қилинади. Предметли ҳаракатлар ташқи оламдаги предметлар хусусиятлари ва сифатини ўзгартиришга қаратилган бўлади. Масалан, биринчи синф ўқувчиси дафтарга муайян ёзувни тушираётганда, унинг ҳаракати ёзувга қаратилган бўлади ва ёзув орқали билим кўламини кенгайтиришга ҳаракати ошади.

Меҳнат асосида биринчи синф ўқувчиси фаолиятининг амалий ва назарий шакллари ривожланади. Бунда амалий фаолиятининг хусусияти шундан иборатки, бу хусусият у ёки бу вазиятларни қайта ўзгартиришга бевосита йўналтирилган бўлади. Назарий фаолият бу мақсаддан фарқ қилган ҳолда қайта ўзгартириш усуллари аниқлашга, қонуниятларни очишга таъсир кўрсатади. Назарий фаолият амалий фаолият вазифаларига таъсир этиш билан ортиб боради ва ривожланади ҳамда мазкур вазифаларни янада самаралироқ ҳал этишга ёрдам беради.

Инсон ва жамият эҳтиёжларининг хилма-хиллигига қараб кишилар фаолиятининг хилма-хиллиги вужудга келади. Бу хилма-хилликнинг ҳар бири одатда ўзида фаолиятнинг ҳам ташқи, ҳам ички, ҳам амалий, ҳам назарий элементларини намоён этади.

Биринчи синф ўқувчиси ўз ғоя, фикр ва қарашларини фаолияти давомида амалда қўллайди ва янгилик яратади. Ана шу янгилик яратиш ижодкорлик бўлиб, тафаккурнинг энг олий шаклидир. Қўйилган вазифани ҳал этишда маълум бўлган усуллардан фойдаланмайди. Фаолиятнинг мақсади ва усулларнинг таркиби сифатида маҳорат ва ташаббускорликнинг асосий шарт сифатида уни ижодий фаолият даражасига кўтаради.

Бугунги кунда илмий, услубий адабиётларда «ижод», «ижодкорлик» каби атамаларни учратиш қолмоқдамиз. Бу атамаларнинг адабиётлар саҳифаларида пайдо бўлганлиги бежиз эмас.

«Ижод» сўзининг луғавий маъноси: «яратиш», «янгиликни кашф этиш» сўзларига монанд келади.

Ижодкорлик - фаолиятнинг турли ҳолатларида пайдо бўлади. Қизиқиш

илҳом, интилиш ва бошқалар ижодкорликнинг инсон онгида энг олий тарзда пайдо бўлишидан, намоён бўлишигача жараёнини ўз ичига олади. Шахсда фаолият эҳтиёжи фаолиятда янги илгари мақсад қилиб қўйилмаган, ҳал этувчи восита бўлиб ҳисобланмаган интилишдир.

Ижодкорлик - сифат жиҳатдан янги, моддий ва маънавий бойликлар яратувчи инсон фаолияти жараёни. Ижодкорлик ўзида инсоннинг меҳнатда намоён бўлган қобилиятини ифодалайди. Объектив олам қонуниятларини билиш асосида хилма-хил ижтимоий эҳтиёжларини қаноатлантирадиган янги ҳақиқатни яратадигандай меҳнат ижод бўлиши мумкин. Ижод турлари бунёдкорлик фаолияти билан белгиланади: ихтирочи, ташкилотчи, меҳнати илмий ва бадий меҳнат ва бошқалар. Ижодий фаолият учун имкониятлар ижтимоий муносабатларга боғлиқ. Бугунги кунда мустақиллик туфайли амалга оширилаётган таълим ислохотлари ўз ишига ижодий ёндашувчи, фан , техника, санъат, ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланишига ўз ҳиссасини қўшадиган юксак малакали кадрлар тайёрлашга боғлиқ. Шунга кўра, жамият тараққиёти талабаларидан келиб чиққан ҳолда ҳар бир ўқувчини ижодкорлик руҳида тарбиялаш муҳим ва зарурдир. Юқорида таъкидлаганимиздек, ҳар бир шахснинг ижодкорлик фазилатларининг шаклланиши айнан мактабда бошланади. Зеро, мактабда турли салоҳият ва қобилиятга эга болалар таълим олади ва болалардаги ана шу лаёқатни ва салоҳиятни ривожлантириш мактаб ўқитувчиларининг биринчи галдаги вазифасидир. Болалардаги ижодий фаолиятнинг ҳар қандай куртаклари таълим-тарбиядан ташқарида, фаолиятдан ташқарида камол топа олмайди. Психолог олим В.А. Крутецкий бу ҳақда ҳаққоний фикр билдирган: “Қобилият фақат меҳнатда намоён бўлибгина қолмайди, балки меҳнатда шаклланади, камол топади, барқ уриб яшнайди ҳам. Аксинча ҳаракатсизлик ҳалокатга маҳкум этади”.

А.В. Петровский⁹ фикри билан айтиганда “Қобилият фақат ўсишдагина мавжуд бўлади. Қобилият инсон фаолиятидан ташқарида мавжуд

⁹ Петровский А.В., Брушленский А.В., Зинченко П. ва бошқалар. Умумий педагогика.-М.: Просвещение, 1986 йил нашрдан таржима ўзбек тилига, -Т.: Ўқитувчи, 1992 й.

бўлмайди, таълим ва тарбия шароитларида эса у шаклланади”.

Бироқ маълум бир фаолият туфайли истеъдод белгилари ва қобилиятлар ҳар доим ҳам болаликдан намоён бўлавермайди. Шунинг унун қобилияти бор деб болани бир ёқлама тарбиялаш болани бездириб қўйиб, фаолиятнинг бошқа турлари билан шуғулланишини буғиб қўйиш мумкин.

Таълим-тарбияда болаларнинг ҳар томонлама камолга етказиш асосий мақсад қилиб қўйилгани ҳам тарбиянинг ана шу қонуниятларига асосланади. Ҳар томонлама таълим-тарбия бериш болалардаги яширин истеъдодларни юзага чиқаришга ёрдам беради. Бунинг учун ўқувчиларни кичик мактаб ёшидан бошлаб ўз фаолиятини намоён қилиши учун имконият берилиши мақсадга мувофиқ. Ҳар бир боланинг қобилиятини намоён этувчи фаолиятга йўллашнинг энг мақбул йўли уларда ижодкорликни ривожлантиришдир.

Ўқувчи ижтимоий аҳамиятга маҳсулот ярата олмайди ва бу мактабнинг вазифасига кирмайди ҳам. Биринчи синф ўқувчилари ўзлаштирган билимлари, маҳоратини ўз савияси даражасида қўллайдилар. Аклий фаоллик, ўткир зеҳн, кашфиётчилик қобилиятини намоён этади. Топшириқни бажаришда ўқувчиларнинг ижодий фаолияти у яратаётган ўқув жараёнида масалалар ечиш, муаммоларни ҳал этишда, иншолар ёзишда ривожлана боради. Ўқувчи бу борада мактабгача таълимда ва ундан кейин шу вақтгача олган билимларини тадбиқ этади. Бунда ўқувчи янги усулларни қўллайди. Топшириқни бажариш учун фаоллик кўрсатиш, зеҳнлилиги, зукколиги, кашфиётчилиги, зарур билишга эга бўлиш учун ҳаракат қилиши, муаммоларни ечишда ҳаракатчанлиги, мустақиллиги, меҳнатсеварлиги, воқеа - ҳодисалар ичида энг муҳимини танлай билиши, умумийсини кўра билиш қобилияти кабиларни ривожлантиришга имкон берадиган фаолият ижодий фаолият самарали фаолиятдир. Ўқувчи мустақил ҳолда бажарган ижодий ишлар: шеър, иншо, ҳикоя, модел, макет, ўйинчоқлар, бадиий меҳнат маҳсулотлари ижодий фаолиятни ривожлантирувчи самарали натижалардир. Айниқса ижод, санъат, меҳнат, намуналарини яратишда умумий маълумот билан бирга, уларни яратиш технологиясини билиш касб-ҳунарга оид билим

ҳам керак бўлади. Бу борада болаларнинг қизиқишлари, қобилияти, майлларини ҳисобга олган ҳолда меҳнат турларини ўқув жараёнига киритиш, ижод турларининг ранг-баранглиги ва хилма-хил бўлишига шароит яратиш талаб этилади.

Ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантиришда уларга ўзига хос ёндашув ҳам катта аҳамият касб этади. Маълумки, ҳар бир бола ўзига хос, бетакрордир. Шахснинг ўзига хослиги унинг турли хил интдивидуал ва ижтимоий ривожланиш омиллари таъсирида шаклланадиган психикасининг хусусиятлари билан белгиланади.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури амалга оширилаётган ҳозирги пайтда ижодкор, ижтимоий фаол шахсни тарбиялаш, ижодий фаолиятини шакллантириш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда. Таълим шахсни шакллантириш ва ривожлантиришнинг асосий воситаси сифатида қаралмоқда. Ҳозирги даврда айниқса, Таълимни инсонпарварлаштириш ўқувчиларнинг билим олишга бўлган интилишидаги шахсий фаоллигини оширишга қаратилган. У билим олиш учун шахсий ижодий изланиш қобилияти ва имкониятини шакллантиради. Ҳозирги талабларга кўра, ўқитувчи билим беришда пассив объект бўлиб қолмайди, балки ўқувчининг мустақил ва ижодкоркор бўлишига интилади. Инсонпарварлик ёндашуви мактабни боланинг шахсиятига, унинг ички оамига, ҳали намоён бўлмаган қобилият ва имкониятларига эътибор қаратади.

1. Ўқувчиларга инсонпарварлик муносабатларини таркиб топтириш. Педагогик – психологик адабиётларда таълимни янгилашда инсон кадр - қимматини юқори қўювчи, ўзаро муносабатлар маданиятини таркиб топтирувчи муҳитни вужудга келтиришни талаб этмоқда.

2. Таълимни инсонпарварлаштириш шахс жамиятни янги талабларига кўратарбиялашда таълимни ҳам ана шу талаблар асосида ташкил этиш, яъни уларни миллий ва маданий анъаналарга ҳамда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши даражасига мос ҳолда шахсни ҳурмат қилиши, унинг кадр-қимматини сақлаш, имконияти ва қобилиятини тўлиқ намоён

этиши ва ривожланиши учун шарт- шароитлар яратишни тақозо этади

3. Таълимни инсонпарварлаштиришда ўқувчиларнинг руҳий, жисмоний, интеллектуал, ахлоқий ривожланишида педагогик ҳамкорлик устуворлик касб этади. Ўқув жараёни ва бошқа ҳаётий вазиятларда эркин, мустақил фикрлайдиган ва фаолият кўрсатадиган шахс инсонпарвар фуқарони шакллантириш қаратилади ва барча педагогик шарт-шароитлар ўқув жараёнини инсонпарварлик йўналишида ташкил этади.

Таълимга дифференциал ёндашув. Бу ўқув фаолиятини ўқувчиларнинг қизиқишлари, майллари, қобилятини ҳисобга олган ҳолда ташкил этиш киради. Бу борада қуйидагиларни ҳисобга олинади:

- ўқувчиларни жинси, ёши, ижтимоий келиб чиқишига кўра;
- уларнинг қобиляти, маълум фан соҳасига оид қизиқишига кўра;
- ўқув фанлари мазмунига кўра;
- ўқувчиларнинг қобиляти ва манфаатларига мос келадиган таълим

даражасини фарқлашга кўра.

Таълимда индивидуал ёндашув бу болаларни бир-бирига таққослаш эмас, балки ҳар бир боланинг ўқув-билув жараёнида, ҳаёт йўлининг турли босқичларида таққослашлан иборатдир. Ҳаракатланиш хусусиятларига қараб фарқланишлар ҳар қандай тенг шароитларда индивиднинг умумий фаоллиги, унинг ҳаракатчанлиги ва эмоционаллигига қараб юз берадию Болаликдан улардаги индивидуал фарқлар маълум бўла бошлайди. Бу фарқлар уларнинг хулқ-атвори ва фаолиятининг турли шаклларида кўринади. Таълимда индивидуал ёндашув боланинг психик ҳолати, қизиқиши, яшаш ва ўқиш шароитларини ҳисобга олган ҳолда уни амалга оширишни талаб этади. Демак, индивидуаллик болаларнинг ўзига хослигини, унинг бошқалардан фарқини ифодаловчи ҳислатлари мажмуидир [].

Ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантиришда таълим жараёнини технологиялаштириш ҳам энг муҳим талаблардан саналади. Бу эса ҳозирги фан – техника соҳасида тараққий этган глобаллашув жараёни кечаётган таълимни жаҳон тараққий этган давлатлари таълим тизими даражасига

тенглаштиришни тақозо этади. Зеро, бугунги кунда таълим жараёнини ташкил этишда ўқитишнинг анъанавий усулидан, технологик, ижодий – изланувчанлик усулига ўтиш билимларни тайёр ҳолда ўқувчига етказишдан, ўқувчининг интеллектуал қобилиятини амалга оширишга ёрдам берадиган технологик, ижодий-изланувчанлик усулига ўтиш шароитида технологик ёндашув айнан ўқув мақсадларига эришув имконини беради. Натижада таълим оловчилар фаолиятини рағбатлантириш, ташаббускорликда фаолият юритишга хизмат қилади.

Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантиришда ўз -ўзини англаш, ёки шахс “Мен” ини шакллантириш ҳам ўта муҳимдир. Бу ўқувчида ўз хулқини таркиб топтирадиган, ўз-ўзини англаган ва англамаган тасаввурлари тизими саналади.

Ўқувчини ўз “Мен”ини англаши таълим натижаси, ўз-ўзини англашнинг якуний даражаси.

Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантириш моделини қуйидагича тавсия этишни лозим топдик.

Демак, шахснинг ривожланиши бевосита унинг фаолиятида рўй берадаган ўзгаришлар, мотивлар, мақсадлар, янги воситаларни қўллаш, усуллар ҳамда фаолият дастури билан боғлиқ ҳолда кечади ва ўзгаришлар асосида инсон фаолиятининг фаоллиги шаклланади. Агар таълим ўқувчилар фаолиятининг фаоллигини шакллантирмай, унинг ривожланишига шарт-шароитлар яратилмаса, шахс ҳар томонлама камол топиши қийин.

Таълимда фаолият уни бошқаришга янгича ёндошувни талаб этади, дидактик томойиллар янги мазмун касб этади ва ўқитиш технологиясини ўзгартиради. Анъанавий дидактикада буни амалга ошириб бўлмайди. “Ўқув фаолияти”, “Ақлий фаолият” ҳозирги давр педагогикасининг энг муҳим концепцияси сифатида майдонга чиқмоқда. Унинг асосчилари Л.С.Виготский, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Д.Б.Эльконин, В.В.Давидов, П.Я.Гальперинлар педагогик-психологияда таълимга фаолиятли ёндошув назариясини яратдилар.

Таълим жараёни ўқувчилар фаолиятини тизимли ташкил этишни тақозо этади. Таълимнинг барча таркибий қисмлари унинг ўқувчи фаолиятини тизимли ташкил этиш- бу таълим мақсади, мазмуни, шакллари, методлари, воситалари, таълим маҳсули, билим, кўникма ва малакаларнинг ўзаро алоқасида амалга ошади.

Фаолиятнинг ривожланиши таълимда маълум дидактик принциплар асосида юзага келади. Булар илмийлик, узвийлик, тизимлилик, қулайлик, таълимда фаоллик, онглилик кабилардан иборат бўлиб, таълим тизимидаги нуқсонларни бартараф этиб, унда ўзгаришлар қилишни тақозо этади.

1.2. Биринчи синф ўқучиларида ижодий фаолият кўникмаларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари

Таълимнинг дастлабки кунлариданоқ кичик мактаб ёшидаги болаларнинг ривожланишини ҳаракатга келтирадиган турли зиддиятлар, қарама-қаршиликлар, ички ихтилофлар вужудга келади. Ана шулар замирида боладаги психик камолотнинг даражаси ва ижобий хислатлар билан талаблар ўртасидаги қарама-қаршиликлар ётади. Талабларнинг таборо ортиши боланинг психик жиҳатдан тўхтовсиз ривожланишини тақозо этади ва шу ривожланиш занжирнинг узлуксиз ҳаракати натижасида инсоннинг камолоти амалга ошади.

Таълим мазмунига, билимни эгаллашга қизиқиш ўқувчининг ўз ақлий меҳнати натижасидан қаноатланиш ҳисси билан узвий боғлиқдир. Бу ҳис ўқитувчининг рағбатлантириши билан намоён бўлади ва ўқувчида самаралироқ ишлаш майли, истаги, эҳтиёжини шакллантиради. Болада пайдо бўлган фахрланиш, ўз кучига ишониш ҳислари билимларни ўзлаштириш ва малакаларни мустаҳкамлаш учун хизмат қилади, рағбатлантириш ва жазолаш меъёрида бўлсагина, уларнинг тарбиявий таъсири ортади.

Биринчи синф ўқувчиларининг муҳим хусусиятларидан бири улардаги ўқитувчи шахсига ишонч ҳисси ва юксак эҳтиромдир. Шунинг учун ҳам

Ўқувчининг болага тарбиявий таъсир кўрсатиш имконияти жуда каттадир. Бола ўқитувчини ақл - идрок соҳиби, зийрак, сезгир, меҳрибон, ҳатто донишманд инсон деб билади. Ўқитувчи сиймосида ўзининг эзгу нияти, орзу истаги, ажойиб ҳис - туйғуларини руёбга чиқарувчи мўътабар шахсни кўради. Ўқитувчининг обрўси олдида ота-оналар, оиланинг бошқа аъзолари, кариндош - уруғлар, таниш – билишларнинг нуфузи кескин пасаяди. Шу сабабли болалар ўқитувчисининг ҳар бир сўзини қонун сифатида қабул қиладилар.

Таълим жараёнида ўқитувчи ўзининг обрўсидан оқилона ва омилкорлик билан фойдаланиб, ўқувчиларда уюшқоқлик, меҳнатсеварлик, ўқишга ижобий муносабат, ўз диққатини бошқариш, ҳулқини идора этиш, ўзини тута билиш, қийинчиликларни енгиш каби фазилатларни шакллантириши лозим. Бунинг учун ҳар томонлама таъсир кўрсатиш усулини қўллаш керак.

Мақсадга мувофиқ ўқиш фаолияти кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ақл-идроги, сезгирлиги, кузатувчанлиги, уқувлилиги, эсда сақлаб қолиш, эсга тушуриш имкониятларини ривожлантириши учун муҳим шарт-шароитлар яратади; болаларда ўқиш, ёзиш, ҳисоблаш малакаларини шакллантиради. Бундан ташқари мазкур таълим жараёнида уларнинг билимлар кўлами кенгаяди, билишга қизиқишлари ортади, ақлий имкониятини ишга солиш вужудга келади. Ўқув фанларига ижобий муносабат, қатъий шуғулланиш нияти, жамоатчилик олдидаги масъулиятни ҳис қилиш, билим олишнинг ижтимоий аҳамиятини ангалш туйғулари таркиб топади.

Ўқитувчиларнинг муҳим вазифаларидан бири ўқувчиларда материалларни эслаб қолиши учун муайян интилишни таркиб топиши, уларга эслаб қолишнинг фикр юритиш йўллари (таққослаш, таҳлил қилишни) ўрганишдан иборатдир.

Бу вазифани энг авало мактаб психологлари қаторида бошланғич синф ўқитувчилари амалга оширишлари шарт. Тафаккур атроф-муҳитдаги воқъеликни нутқ ёрдами билан бевосита умумлашган ҳолда акс эттирувчи

жараён.

Хотиранинг маҳсулдорлигини ошириш учун таълим жараёнида ўзини - ўзи назорат қилиш, ўрганилган материални такрорлаш орқали текшириш, эсга тушуриш, машқ қилишдан унумли фойдаланиш зарур. Агар кичик мактаб ёшидаги ўқучиларга эслаб қолиш ва эслаш усуллари ўргатилмаса, улар материалларни бевосита такрорлашда узок вақт тўхталиб қоладилар. Лекин ўқувчилар материалларни эслашни хуш кўрмайдилар ва уни осонгина тиклаш йўлини тушунмайдилар. Материални эслаб қолиш, эсда сақлаш, эсга тушуриш ва эслаш усуллари ўргатиш мантикий хотира ўсишининг гаровидир.

Таълим жараёнида болаларнинг ёрқин, аниқ, тиниқ, яққол тасаввурлари фикр ёрдамида муайян воқеликка айланади. Ўрганилаётган фан материаллари эшитилган ва ўқилган бадий образлар тизими яратилади. Ўқиш давомида турмуш тажрибасида тўпланган таассуротларни қайта тиклаш, янги образлар ижодий изланишнинг энг муҳим омили - ижодий тасаввурни такомиллаштиради. Ижодий тасаввур энг муҳим хусусиятларидан бири яратилган тасвирларнинг яққоллиги, мантикий қонунларга узвий боғлиқлиги, ғайри табиий, ажойиб - ғаройиб истаклардан узоклигидир. Шунинг учун ўқувчи тасаввурида турмушга, воқеликка зид келмайдиган тасвирлар, тимсоллар ҳолати тобора кенгаяди. Бу эса ўқувчидар ҳодисаларни танқидий баҳолаш кўникмаси пайдо бўлганини билдиради. Натижада у таассурот куршовидан кутулади. Яратилган образларни табиат ва жамиятнинг объектив қонунларига суянган ҳолда баҳолаш кўникмаси янада такомиллашади.

Ўқувчиларни ғар томонлама баркамол шахс сифатида камолга етказиш учун уларни бошланғич синфларданоқ ижодий фаолиятини камол топтириш зарур. Чунки бошланғич синфларда ўқувчиларнинг диди, дунёқараши, салоҳияти барча психик жараёнлар индивидуал - психологик хусусиятлари жадал шаклланади.

Психолог олимлар - С.А.Рубинштейн, Б.Г.Ананьев биринчилар қаторида умумий, ақлий ривожланиш умумий интеллект билан боғлиқ

эканлигини кўрсатиб ўтдилар. Масалан, Б.Г.Ананьев мураккаб психик хусусиятларни тадқиқ қилиш билан бирга, ўқиш ва меҳнатдаги муваффақият ана шу хусусиятга боғлиқдир, - деган фарзани илгари суради. Олим бу категорияларни биланга оид турли вазифаларнинг қўйилиши ва ҳал этилиши билан боғлиқ йўллари кўрсатиб беради. Кейинги йилларда муаммони турли йўналишларда интенсив тарзда тадқиқ этишга қизиқиш уйғонди. Бу тадқиқотлар борасида Н.С.Лейтеснинг тадқиқотини қайд қилиб ўтиш муҳим. Лейтес аввало ақл сифатларини ўз ичига олувчи умумий ақлий қобилиятлар (гарчи улар жиддий рившда ирода ва эмоционал хусусиятларга боғлиқ бўлса ҳам) одамнинг назарий билиш ва амалий фаолият имкониятларини характерлаб беради,- деб таъкидлаган. Одам интеллект учун энг муҳим нарса ва ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни акс эттириш ҳамда шу билан воқеликни ижодий равишда қайта ўзгартириш имкониятини беради. Н.С.Лейтеснинг кўрсатишича, олий нерв фаолияти хусусиятларида фаоллик ва ўз -ўзини тартибга солишнинг айрим шарт-шароитлари яширинган бўлиб, булар умумий ақлий қобилиятлари таркиб топишининг муҳим ички шартларидан биридир.

Ҳозирги даврда психологлар таълим жараёнида ўқувчиларда фаол мустақил ижодий фаолиятни мустақил билиш фаолиятига, мустақил ҳолда билимларни эгаллашга йўналтиришга ҳаракат қилмоқдалар.

Ўқувчиларнинг билиш фаоллигини максимал даражада фаоллаштириш, уларнинг мустақил ижодий тафаккурини ривожлантириш мактаб таълимининг муҳим вазифасига айланиб бормоқда.

Таълимнинг асоси - ўқитишнинг ўқувчиларга етказадиган мўл - кўл ахборотни эсда сақлаб қолиш эмас (гарчи бу муҳим вазифа бўлса-да), балки бу ахборотни қабул қилиш жараёнида ўқувчиларнинг ўзлари фаол иштирок этиши, уларнинг мустақил билим олиш қобилиятини аста-секин шакллантиришдан иборат бўлмоғи лозим.

Бугунги кунда педагог олимлар Л.С.Виготский томонидан илгари сурилган ғоя, яъни таълим бериш ўқувчи кўлга киритиб бўлган ривожланиш

даражасини кўлламасдан, ўқувчининг тафаккурига унинг имкониятларини бирмунча оширадиган талаблар қўйилиши, у эришган ва яхши ўзлаштириб олган аналитик-синтетик фаолият даражасини талаб қилиши керак, деган қоидага асосланадилар. А.С.Виготский¹⁰ таълимнинг ақлий ривожланишидаги кечаги кунга эмас, балки эртанги кунга таянмоғи лозим -, деб ҳисоблаган эди. Таълим ривожланишнинг фақат тугулланган даражаси асосида қурилмасдан, аввало унчалик таркиб топмаган ва шундай таълим таъсири асосида тараққий этган нарсаларга таянмоғи лозим. Виготский боладаги ақлий ривожланишнинг икки даражаси ҳақидаги ғояни илгари суради. Биринчи даража, яъни Виготский айтганидек, актуал ривожланиш даражаси ўқувчи тайёргарлигининг мавжуд даражаси бўлиб, у ўқитувчининг топшириқларни тўла мустақил бажара олиши билан характерланади. Анча юқори бўлган иккинчи даража (Виготский уни энг яқин ривожланиш зонаси деб атаган) боланинг нимани мустақил бажара олмаслигини, лекин озроқ ёрдам билан (йўл йўриқ берувчи саволлар, айтиб беришлар, ишора қилишлар) умумий кўрсатмалар таълим жараёнида актуал ривожланиш даражасига ўтади-деб таъкидлаган эди. Психолог олим Н.Д.Левитов¹¹ ижодий фаолиятни қуйидаги мезонлар асосида вужудга келишини исботлади:

- тафаккурнинг мустақиллиги;
- ўқув материалининг ўзлаштирилиши, тезлиги ва мустаҳкамлиги;
- стандарт бўлмаган вазифаларни ҳал қилишда, ақлий чамалашнинг (топқирликнинг) тезлиги;
- ўрганиб чиқиладиган ҳодисаларнинг моҳиятига чуқур кириб бориш орқали муҳим бўлмаган нарсадан муҳимини ажрата билиш.

У. Нишоналиев ақлий ривожланишнинг асосий мезони - тўғри ташкил этилган ўқув фаолияти тузилмасининг (таркиб топган ўқув фаолияти) ҳамда унинг таркибий қисмларининг тўғри режалаштирилишидир,- деган ғояни илгари суради.

¹⁰ Виготский Л.С. Педагогическая психология// под ред. В.В.Давидова. –М.: Педагогика, 1999.-321 ст.

¹¹ Левитов Н.Д. Субъект. Объект. Познание.- М. : Знание, 1999.- 47 с

О. Ҳасанбоева кичик мактаб ёшидаги кувчиларнинг фикрлаш фаолиятининг қуйидаги хусусиятлари: ўзлаштиришнинг тезлиги ёки сустлиги; фикрлаш жараёнининг ўзгарган шароитларга мослаштириш осонлиги ёки қийинлиги; фикрлаш доирасининг ўзаро боғлиқлиги; аналитик - синтетик фаолиятнинг турли даражалари сифатида қарайди.

Ижодий фаолиятда муаммоли вазиятлар яратиш бу муаммоли вазиятлани ечишга ўқувчиларни жалб этиш муҳим аҳамиятга эга.

Биринчи синфларда шахсни ривожлантиришга йўналтирилган таълим қуйидаги мақсадларни назарда тутди:

1. Мактаб ўқувчилари шахсини ривожлантириш, унинг қобилияти, ўқишга қизиқиши, ҳоҳиш ва истагини шакллантириши;
2. Ахлоқий ва эстетик ҳиссиётини тарбиялаш, ўзи ва ўз атрофини ўраб олган оламга ҳиссий муносабатни шакллантириш.
3. Билимлар тизимини, малака ва кўникмалар, фаолиятнинг турли шакллари эгаллаб олиш.
4. Болаларнинг жисмоний ва психик саломатлигини муҳофаза қилиш.
5. Бола шахсининг индивидуаллигини ҳимоя қилиш.

Зеро, таълим фаол, ижодий, маҳсулдор, интеллектуал фаолиятни ўзаро алоқадорликда амалга оширади. Ижодкорлик бошланғич таълимда ўқитувчи фаолиятининг асосий тури бўлиши зарур.

Муаммоли вазиятлар ўқитишнинг ҳар қандай босқичида таълим мавзусини тушунтириш, уни мустаҳкамлаш, натижаларини назорат қилишда ҳам яратилиши мумкин.

Ўқитувчи муаммоли вазиятни яратар экан, ўқувчиларни унинг ечимини йўлашга йўналтиради. Шундай қилиб, бола таълимнинг субъектига айланади ва унда янги билимлар шаклланади, у ҳаракат қилишнинг янги усуллари эгаллайди.

Педагогик ўйинлар айниқса, ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Айнан шундай ўйинлар воситасида катталар ва кичиклар ўртасида мулоқот ўрнатилади. Бу мулоқотлар шахсий

ёнлошув асосида қурилиши керак. Ўқитувчи болани фақат ўқувчи деб эмас, балки бир бутун шахс, ўзига хос инсон деб ёндашуви лозим. Ўйинларда боланинг шахсий сифатлари бойиб, ўқувчилар ижодий фаолиятларини ривожлантиришда муҳим ўрин тутadi ҳамда ўқувчиларнинг ҳуқидаги ижобий қирралар ривожланади, ижобий тасаввур машқлари воситасида кузатувчанлик, хотира, диққатни кучайтириш имкони туғилади, психологик тўсиқлар бартараф этилади.

Таълим-тарбияга янгича ёндашув, дарс самарадорлигини ошириш воситаси, фанлараро алоқаларнинг янги сифат даражасига кўтарилган шакли ҳисобланади. Бошланғич таълимда янгича ёндашув ҳаётдаги турли хил ҳодисаларни бир қолипдан туриб баҳолаш эмас, балки уларни ўзаро алоқадорликда комплекс ҳолда ёндашишга йўналтиради. Масалан, интеграциялашган таълимни йўлга қўйишда соф илмий билимлар, адабиёт, мусиқа, санъат ёрдамида ҳар томонлама мукамал кўрсатиб бериш имкони туғилади. Бу эса бола шахсининг эмоционал ва ахлоқий ривожига, унда ижодий тафаккурнинг шаклланишига яхши таъсир кўрасатади.

Биринчи синфларда мавзуга интеграцияли ёндашувни бир дарс эмас, балки мазмуни, методик ва ташкилий томондан ўқув фанининг маълум бўлими олинса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Биринчи синф ўқувчиларда ижодий фаолиятни шакллантиришда ўқувчиларда ақлий қобилиятнинг ривожланганлиги муҳим аҳамиятга эга .

Ақлий қобилиятни ривожлантиришда бошланғич таълим муҳим ўрин тутadi, чунки худди шу даврда шахс унинг қизиқишлари, мойилликлари шаклланиши учун пойдевор яратила бошланади. Жамият учун мустақил танқидий фикрлай оладиган ҳаракат қила оладиган ижодкор шахсларга талаб ҳозирги кунда ўқувчилар ижодий қобилиятини ривожлантириш педагогиканинг долзарб муаммоси бўлиб турибди.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида: Республикада амалга оширилаётган ислохотларнинг бош мақсади ва ҳарактлантирувчи кучи “Инсон унинг ҳар томонлама уйғун камол топиши ва фаровонлиги, шахс

манфаатларини руёбга чиқаришини шароитларини таъсирчан механизмларини яратиш”дан иборатдир.

Бу муҳим масалани ҳал этишда “Кадрлар тайёрлаш миллий модели”нинг асосий таркибий қисмлари шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқаришнинг узвий алоқаси шахс ривожланишининг яхлит тизимини яратишни назарда тутди.

Масаланинг бундай қўйилиши таълим-тарбия мақсадлари, мазмуни, услублари, шунингдек воситаларини аниқлашда ҳал қилувчи мезон. Бундай ёндашув таълим жараёнида ўқитувчи ва ўқувчилар муносабатларининг ўзгаришига - ўқувчиларнинг фаоллиги ортиб ва мустақиллигининг кучайишига, таълим жараёнининг такомиллашиб боришини тақозо этади. Бунда ўқувчи таълим-тарбия объекти сифатида ўз-ўзини кашф этишнинг субъекти ҳам бўлиб майдонга чиқади.

Бундай ёндашув мактаб таълимининг бола шахси, унинг ички дунёсига - ҳали очилмаган қобилиятлари ва имкониятларига эркинлик бериб, таълим-тарбиянинг ахлоқий негизларини шакллантиришга йўналтиради. Мактаб таълимининг мақсади ҳам ички куч ва имкониятларини уйғотиш, шахснинг эркин ижодий ривожланиши учун улардан тўғри, унумли фойдаланиш кабилардан иборатдир.

Бошланғич таълимда биринчи синф ўқувчиларининг ижодий салоҳияти ва унинг ижодий фаолияти билан ўзаро алоқада тузилма таркибини қўйидагиларга ажратиш мумкин.

1. Мотивли-мақсадли ўқувчи фаолиятига шахс сифатида муносабатда бўлиши. Унинг қизиқишлари, мақсадлари, интилиш эҳтиёжларини ҳисобга олиш.

2. Мазмунига кўра – олган билимлари, малака ва кўникмалари ҳамда интеграцион билимларни ҳисобга олиш.

3. Билим, кўникма малакаларни эгаллашда ташкилий-методик фаолиятни амалга ошириш.

4. Ўз фаолиятини баҳолаш -ўз тасвурида ўз-ўзини, ўз ижодий

фаолияти ва унинг натижаларини баҳолаш орқали ўз имкониятларини аниқлаш.

Демак, таълим-тарбия жараёнида ўқувчи шахси ижодий салоҳиятини ривожлантиришга дастурларда ифодаланган таълим мазмунини саралашни тақозо этади. Чунки, ҳозирги даврда дастур ва дарсликлар ўқувчининг ижодий қобилияти ва салоҳиятини ривожлантиришга доир талабга жавоб бермайди. Ваҳоланки, ижтимоий гуманитар, илмий табиий фанлар ўқувчилар онгига таъсир этиб, ўқувчиларда ижодий фаолиятни ривожлантиришга туртки беради. шахс ижодий салоҳияти тинимсиз ва узлуксиз меҳнат натижаси сифатида намоён бўлади. Бу эса ўз навбатида ўқитиш ва тарбия жараёнида ижодий таълим мазмуни (ўқув-билув, ташкилий, педагогик ҳамкорлик каби педагогик технологиялар) асосида шахсга йўналтирилади.

Ўқувчи ижодий салоҳиятини ривожлантиришга йўналтирилган педагогик технологияларнинг асосий мақсади ҳам умуман олганда ижодий фаолиятни ривожлантиради.

Мақсадга йўналганлик қуйидаги аниқ вазифаларни ўз олдига қўяди: ўқувчининг ўз одига қўйган мақсадини англаб олганлиги, ижодий фаолиятда ижобий раҳбат ва ижодкорликка эҳтиёжни ҳис этиши, билимлар тизимига эга бўлиши, ижодий фаолиятни ташкил этиш, малака ва кўникмаларга эришилган натижаларни баҳолашга доир билим ва тасаввурга эга бўлиши.

Мазмунига кўра ижодий салоҳиятни ривожлантириш эса билимга оид амалий ва ижодий компонентларни ўз ичига олади.

Ижодий фаолиятнинг технологик жараёни эса тушунтириш илмоустратив, репродуктив, муаммоли, қисман изланувчан ва изланувчан каби методлар асосида кечади. Мазкур жараён табиатга музей ва кўрғазмаларга экскурсиялар, ведеокўрсатувлардан фойдаланиш, учрашувлар, мавзули кечалар, индивидуал ижодий лойиҳалар, тўғараклар, клублар, практикумлар, турли мавзуларда суҳбатлар ўқувчиларнинг ижодий кўрғазмалари танловлар каби анъанавий ва ноанъанавий шакллардан фойдаланилади.

Хулоса қилиб айтганда, таълимда бирламчи вазифа кейинги таълим

жараёнида муҳим аҳамиятга эга бўлган бошланғич умумий таълим малака ва кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

Биринчи синф ўқувчиларининг шахслик хислатлари ва қобилиятлари ривожлантириш уларнинг турли ўқув-билув, амалий, ижтимоий фаолиятлари тажрибасига таянилади. Шунинг учун ҳам таълим стандартларида таълимнинг фаол, амалиётдаги мазмуни, фаолиятнинг аниқ воситаларига реал ҳаётӣй вазиятларда қўлланиладиган билим, малака ва кўникмаларга алоҳида эътибор берилган.

Бошланғич таълимнинг ўзига хос хусусияти ҳам болаларнинг мактабга тайёргарлик даражаси ижтимоий тажрибаси психофизиологик ривожланиши бир хил эмаслиги билан фарқланишидир. Шунга кўра бошланғич таълимда ҳар бир ўқувчининг ижодий қобилиятини ва унинг ўзига хос индивидуаллигини намоён этишга шароит яратишдан иборатдир.

Биринчи боб бўйича хулоса

Инсон шахсининг ҳар томонлама камол топишида, уларнинг билим, малака ва кўникмаларга эга бўлишида, атроф-оламга муносабат шакллари ва хулқи, одоб меъёрларини эгаллаб олишида фаолиятнинг ўрни катта.

Ҳар қандай фаолият, мақсад, услуб, натижа ва жараёнлардан иборат бўлади. У бир томондан жисмоний ҳаракатларга боғлиқ бўлса, иккинчи томондан ақлий ҳаракат воситасида онгда содир бўлади. Меҳнат, ўйин, ўқиш инсон фаолиятининг асосий турлари саналади.

Инсон фаолияти – унинг ривожланиши учун зарур шароит, ана шу шароит жараёнида ҳаётӣй тажрибага эга бўлади, атроф-оламни идрок этади, билимларни ўзлаштиради, малака ва кўникмалар ҳосил қилади. Ана шулар ёрдамида фаолият ривожланади. Ижодкорлик эса сифат жиҳатдан янги, моддий ва маънавий бойликлар яратувчи инсон фаолияти жараёни бўлиб, у ўзида инсоннинг меҳнатда намоён бўлган қобилиятини ифодалайди.

Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантириш вазифаларидан бири ҳам ўқишга бўлган ижодий муносабатни тарбиялашдир. Билимлар тизими, кўникма ва малакалар, мустақил фикрлаш ҳамда ушбу

билимларни амалиётда қўллай олинган шароитда бундай фаолият ижодий фаолият касб этади.

Бу жараён маълум шарт-шароитларда, инновацион технологияларни жорий этиш, ўқувчиларни билишга доир ижодий фаолиятини диагностика қилиш асосида ўқувчининг ижобий “Мен” ини шакллантиришга йўналтирилади. Назарий ғоялар бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантириш моделини яратишга ёрдам бери.

Биринчи синф ўқувчиларда ижодий фаолият кўникмасини ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, улар асосан таълимда муаммоли вазиятлар яратиш билан боғлиқдир:

1) бу борада интеграциялашган таълим, ижодкорлик ўйинлари, ўқув тўғараклари каби асосида мақсадли йўналиш, таълим мазмуни орқали ташкилий методик ёндошув асосида ўқувчи ўз фаолиятини баҳолаш билан ижодий салоҳият ривожлана бориб, фаолиятга айланади. Шунинг учун ҳам таълим стандартлари, дастурларда таълимнинг фаол, амалиётдаги мазмуни фаолиятининг аниқ воситаларига реал ҳаётда вазиятларда қўлланиладиган билим, малака ва кўникмаларга алоҳида эътибор берилади;

2) бошланғич таълимнинг ўзига хос хусусияти ҳам болаларнинг мактабга тайёргарлик даражаси, ижтимоий тажрибаси, психофизиологик ривожланиши бир хил эмаслигидандир. Шунга кўра бошланғич таълим ўқув фанлари дастурларидаги топшириқларда ўқувчиларда билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришга эътибор берилган бўлса-да, аммо ўқувчиларда ижодий фаолиятни ривожлантириш нуқтаи-назаридан уларни такомиллаштириш зарурлиги аён бўлди.

II БОБ. БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

2.1. Ўқувчиларда ижодий фаолиятни шакллантириш шарт-шароитлари

Ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакллантириш шарт-шароитлари деганда, аввало ана шу шарт-шароитларнинг пайдо бўлиши, амалга ошиши ҳамда ривожланиши жараёни тушинилади.

Улар қуйидагилардан иборат :

1. Ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантиришда уларнинг бу борада эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалари.
2. Ижодий фаолиятни шакллантиришда назарий билимлар билан амалиётнинг алоқадорлиги.
3. Ижодий фаолиятни шакллантиришга доир машғулотлар эвристика муаммоли вазиятлар яратиш.
4. Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини шакллантиришга технологик ёндашув.

Бу шарт-шароитлар қуйидагича амалга ошади :

Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини шакллантиришда улар эгаллаши лозим бўлган билим, малака, кўникмаларга қуйидаги талаблар қўйилади.

- дастур материалларни қай даражада ўзлаштирганлиги ;
- мавзуларга доир асосий тушунча ва қоидаларни ўзлаштирганлиги;
- танлаган мавзу бўйича топшириқларни мустақил бажара олиши ;
- ўрганилаётган мавзулардаги асосий муаммоларни англаб олиши ;
- топшириқларни бажаришда ўқув ашёлари ва техника воситалар, ахборот технологиясидан фойдалана олиши ;
- ўз қобилиятини намоён этиши ва уни ривожлантира олиши ;
- мавзу бўйича ўз олдида эришиладиган мақсадларни қўя олиши, режалар тузиши ва натижаларни баҳолай олиши ;
- мавзуларни ўрганишда ўз фикрини далиллай олиши;
- ўз вариантыни тавсия эта олиши ва ҳоказолар.

Мазкур талаблар ўқитувчига ўқувчиларнинг ўқишга бўлган

қизиқишлари, уларнинг ўқув-билув фаолияти, индивидуал мойилликларини билиш имконияти пайдо бўлади ва бу борада ўқув жараёни тузилмасини белгилаб олишга ёрдам беради.

Юқоридаги талаблар асосида муаммога доир таълимни мақсадга мувофиқ ташкил этишнинг устувор йўналишлари белгилаб олинади.

Мақсадга мувофиқ ёндашув деганда ўқув- билув жараёни ёки таълим мазмуни, метод ва шакллари тизимининг ижодий фаолиятни ривожлантиришга доир мақсадли йўналтирилган махсус ташкил этилган тузилмаси тушунилади.

Педагогиканинг асосий вазифаларидан бири барча болаларнинг ижодий фаолияти ҳар томонлама ривожланишини таъминлайдиган шарт-шароитлар яратишдан иборат. Шу билан бир қаторда муайян соҳаларда чуқур қизиқишларини, интилиши ва қобилиятини намоён қилаётган ўқувчиларни аниқлаш, уларга бундан кейинги ривожланиши учун барча имкониятларни яратиб бериш лозим. Бунинг учун эса: кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантиришга доир шарт- шароитлар яратиш муҳим аҳамият касб этади. Бу борада:

1. ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантиришга доир инновацион фаолиятга тайёрлаш.
2. Ўқитувчи ва ўқувчилар муносабатида ҳамкорлик фаолиятини вужудга келтириш.
3. Ижодий фаолиятни ривожлантиришда билишга доир инновацион технологиялардан фойдаланиш.

Буларнинг ҳар бири юзасидан тадқиқот давомида тайёргарликлар амалга оширилди :

Ҳозирги даврда ўқувчиларнинг бирор - бир ҳақиқатни мустақил излаши ва кашф этиши билан боғлиқ бўлган эвристик ва муаммоли таълим ўқув-билув жараёнига фаол кириб келмоқда.

В. Каримова ўз тадқиқотларида илмий фаолиятни ушбу уч тури амалга оширилганда шахснинг унга мос бўлган сифатлари:

1) Ўқувчилар томонидан ташқи оламни кузатиш жараёнида зарур бўладиган сифатлари;

2) Ўқувчилар учун фаолиятнинг ижодий маҳсулини яратиш шароитларини таъминловчи ижодий фаолият сифатлари ;

3) Ўқувчилар билиш фаолиятини ташкил этганда унинг олдинги икки ҳолатда- билиш ва ижод ҳолатида кўринадиган сифатлари намоён бўлади.

Қуйида санаб ўтиладиган сифатлар ижодий изланишли таълим турини режалаштириш, ташкил этиш ва самарадорлигини назорат қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ижодий фаолият сифатларига қуйидагиларни киритиш мумкин :

- эҳтиросли-образли сифатлар : ижодий вазиятлардан илҳомланиш, завқланиш, жўшқинлик; образлилик, уюшганлик, янгилик ва ғайриоддийликни ҳис этиш, зиддиятларга нисбатан сезгирлик, ижодий мойиллик, ички курашларни синашга бўлган қобилият, рамзий ижодкорлик ва бошқалар.

- ташаббускорлик, кашфиётчилик, зехн, ўзига ҳослик, ҳар хиллик, ностандартлик;

- ғояларни топишга, уларнинг индивидуал, ўзга инсонлар билиш объектлари билан муносабатларига нисбатан қобилияти;

- мактабда, оилада ва бошқа ижтимоий муҳитда бериладиган ахлоқ меъёрларини сақлаб қолиш кўникмаси билан уйғунлашадиган фикрлар, туйғулар ва ҳаракатлар эркинлиги;

- сезгирлик, таниш нарсаларни нотаниш нарсаларда кўра олиш ва аксинча; муаммоларни ҳал этишда стереотипларни енга олиш, ўзгача маконга чиқиш қобилияти;

- ўрганилаётган объект билан диалог олиб бора олиш ; билиш методларини танлай олиш; объектнинг ўхшаш объектлар билан вазифа ва алоқасини топиш; объектларнинг ўзгариши, унинг ўсиш ёки ривожланиш динамикасини аниқлаш; объектнинг хоссаларига кўра билишнинг янги методларини ярата олиш ;

- гипотезаларни таърифлай олиш тахминий фикрлар, қонуниятлар, формула, назарияларни, конструкциялаш: интуиция, медитацияга эга бўлиш ;

- ўз қобилиятини ижодий ишларни бажариш ва ҳимоялаш шаклида амалга ошириш, танловлар, олимпиадаларда иштирок этиш тажрибасига эга бўлиш.

Билишга доир сифатлар:

- физиологик сифатлар: ўрганилаётган объектни таълим ёрдамида кўриш, эшитиш, сезиш, ҳис эта билиш; ишқобилияти, шижоатни тарбиялаш;

- интеллектуал сифатлар: қизиқувчанлик , зеҳнлилик, мулоҳазалилик, зийраклик, мантикийлик, онглилик далиллаш, аналитик, синтетик ўхшашини топа олишга қодирлик, исботлашнинг турли шаклларида фойдаланиш, ишқибозлик ;

- синчковлик, заковатлилик, муаммоларда изланувчанлик, тажрибаларга мойиллик, саволлар бера билиш, зиддиятларни кўра олиш, муаммо ва гипотезаларни таърифлай олиш, назарий ва амалий тадқиқотларни бажара олиш, турли хил топшириқларни ечиш усулларига эга бўлиш, хулоса ва умумлашмалар қилиш, ҳаракатнинг тезкорлиги тафаккурининг хилма-хиллиги;

- шахсий фаолиятида акс этган маданий меъёрлар ва анъаналарга эга бўлиш; ўз билимлари ва олган натижаларини далиллай билиш;

- танлаш вазиятларида танлай билиш ;

- пайдо бўлган ҳар қандай муаммо бўйича ўзининг тушингани ёки тушунмаганини билдиришга қодирлик; ўзгалар нуқтаи назарини тушуниш ва баҳолай олиш, мазмунли диалог ёки мунозарали чиқишлар қилиш;

- ўрганилаётган соҳаларни тизимли кўра билиш; объектлар алоқалари, уларнинг сабаблари, улар билан боғлиқ муаммоларни излаб топиш; ҳар қандай объект ва ҳодиса (табиат, маданият, сиёсат ва ҳоказо) моҳиятини аниқлашга тўғри ёндаша билиш ;

- объектлар орасидан асосийсини танлай билиш, улар орасидаги бир-бирига боғлиқликни излаш; танилган объектларнинг янги вазифалари ва

алоқаларини кўра билиш; объектнинг келиб чиқиш сабабларини излашга қодирлик, объектнинг маъноси, унинг манбаини топишга қодирлик ;

- ўрганилаётган фанлар бўйича маълумотга, таянч билимларга малака ва кўникмаларга эга бўлиш; ўрганилаётган билимнинг асосий муаммоларини мўлжалга олиш;

- таълим самараси ва синфдошларининг эришган натижаларни қиёслаб билиш, уларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини ажратиш, шахсий таълимий натижаларни қайта аниқлаш ёки қайта ишлаш ;

- маданий-тарихий ўхшашликларнинг келиб чиқиш (намоён бўлиш) сабабларини излашга қодирлик, унинг тузилишини аниқлай билиш, ўхшаш идеал объектлар билан алоқаларни топиш, идеал объектлар тизимини тузиш, уларнинг шаклланган тамойиллар ва мезонлар асосида маданий- тарихий ўхшашликларнинг тегишли реал объектлар билан алоқалари тизимини англай билиш ;

- маънавий, моддий ва фаолият шаклида эришилган билимларни руёбга чиқаришга қодирлик.

Ташкилий фаолият - сифатлари :

- ўқувчи томонидан ўзининг индивидуал хусусиятларини, феъл-атворидаги белгиларини, ҳар бир ўқув фани ва таълим соҳасидаги машғулотларнинг мақбул шакллари билиш ;

- мавзу ёки бошқа ўқув фанидан ўз машғулотининг мақсадини англаб олиш ва тушунтира билиш, нималарни бажараётганини аниқ тушуна билиш;

- янги ёки эришилмаган яхши мақсад, унга эришиш дастурининг мавжудлиги, ишни охиригача етказиш учун қатъият, мақсадга содиқлик; мақсадни қўя билиш, мақсадга интилувчанлик мақсадга эришиш учун қатъиятлилик;

- берилган билим соҳасига ёки фаолиятга ўқув мақсадини қўя билиш, унга эришиш режасини туза олиш;

- ўзининг индивидуал хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда белгиланган режани бажариш; ўз натижасини олиш ва англаш;

- уни синфдошларининг шунга ўхшаш натижалари билан қиёслаш;
- эгалланган малакада ифодаланадиган фаолият қоидалари, унинг қонунлари тизимини шакллантириш, фаолият натижаларини прогнозлаш ;
- ўз-ўзининг фаолиятини режалаштириш, ҳаракатни дастурлаш, фаолият босқичлари ва усулларини яхшилаш, ҳаракатнинг ўзгарувчанлиги режаларнинг бажарилиши; фаолиятга ёндашувнинг хилма-хиллиги, айти пайтда турли хил муқобилларини эсда сақлаш ;
- ўзининг кейинги ўқиш режасини туза билиш; фаолияти маъно мазмунини аниқлаш, натижаларни мақсадлар билан бирлаштира олиш, ўз-ўзини кузатиш, ўз-ўзини таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолай билиш;
- таълимнинг бошқа субъектлари билан ҳамда атроф-олам билан ўзаро ҳаракатга қодирлик;
- ўз ғояларини ҳимоя қила билиш, атрофдагиларнинг мулоҳазаларини тинглай олиш, “зарбага дош бериш”;
- мустақиллик, интилувчанлик, қатъиятлилиқ, киришимлилиқ;
- ўзгалар ижодий фаолиятини ташкил этишга қодирлик, бошқа ўқувчилар билан биргаликда ғоялар яратиш, унда иштирок этиш;
- ғоялар, баҳс, мунозараларни қиёслаш ва чоғиштириш.

Шундай қилиб эвристик таълим, кам деганда ўқувчининг учта интеграцион қобилияти; ижодий қобилияти билишга доир ва фаолиятга оид қобилиятига таянади. Демак, эвристик таълим дейилганда ўқувчининг таълим самарадорлигини таъминлашга қаратилган фаолият ва ҳаракатни амалга оширишдаги комплекс имкониятлари тушунилади.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда ўқувчилар мақсадларни қуйидагича гуруҳлаш мумкин;

Шахсга йўналган мақсад - таълим мақсадини идрок этиш, ўзида ишонч ҳосил қилиш, ўзининг потенциал имкониятлари, аниқ индивидуал қобилиятларини амалга ошириш;

Ижодий қобилиятни риводлантиришга доир мақсад мажмуини тузиш; шарҳли иншо, техник моделларни констркциялаш; расмлар чизиш ва

бошқалар.

Билишга оид мақсад - атрофдаги борлиқ объектларини билиш; пайдо бўлган муаммоларни ечиш усулларини ўрганиш, биринчи манбалар билан ишлаш малакасига эга бўлиш, тажриба қўйиш, тажрибани ўтказиш;

Ташкилий мақсад - ўқув фаолиятини ўзи ташкил этиш малакасига эга бўлиш, ўз олдига мақсад қўя билиш ва фаолиятни режалаштириш, жамоада ишлаш малакасини ривожлантириш, мунозара олиб бориш техникасини эгаллаш;

Фанга оид мақсад - ўрганилаётган фанга нисбатан ижобий муносабатни шакллантириш; ўрганилаётган мавзуга кирган асосий тушунча, воқеа-ҳодиса ва қонунларни билиш; оддий асбоблардан фойдаланиш кўникмасини ҳосил қилиш; мавзу бўйича ижодий топшириқларни изланишли таълимнинг асосий технологик элементи - дарсда изланувчан таълим вазиятини яратиш, яъни долзарб фаоллаштирувчи вазият, яратишдан иборат анъанавий дарсга муқобил ҳолатда бўлади. Унинг мақсади махсус ташкил этилган фаолият давомида ўқувчилар томонидан шахсий таълимий натижалар (ғоя, муаммо, гипотеза, чизма, тажриба, матн)ни таъминлашдан иборат.

Изланишли таълимий вазият ўз-ўзидан пайдо бўладиган ёки ўқитувчи томонидан ташкил этиладиган, унинг барча иштирокчиларидан эвристик фаолият орқали ўз ечимини талаб қиладиган таълимий ҳаракат билан баҳоланади. Таълим самарадорлиги натижасини олдиндан айтиб бўлмайди, аввало муаммо қўйилади, сўнг фаолият технологияси яратилади, ўқувчиларнинг таълимий ҳаракати кузатиб борилади, бироқ олдиндан олиними лозим бўлган таълимий натижалари маълум бўлмайди. Изланишли таълимий вазиятларнинг асосий технологик элементлари: мотивация, муаммолар қўйиш, вазият иштирокчилари томонидан муаммни ечиш, таълимий натижаларни намоён этиш, уларни бир-бирлари билан қиёслашдан иборат.

Таълимий вазият ўқитувчи томонидан қуйидаги тарзда ташкил қилинади: керакли материал ва таълимий объект ажратилади, улар

ўртасидаги муносабатлар ўрганилади, асосий тушунчалар танланади. Тадқиқотнинг умумий объекти, унинг маъносини излаш, фаолиятнинг янги усуллари ҳамда турларини излаш зарурати эвристик вазиятнинг асоси бўлиши мумкин.

Эвристик фаолиятни технологиялаштириш болаларнинг ижодий қобилияти қандай бўлса шу қадар зарурий ва қонуний жараёндир. Эвристик вазиятлар яратиш ва ривожлантириш бўйича технологик ҳаракат-болалар ижодкорлиги натижаларини таъминлаш йўлидир. Қуйида эвристик вазиятлар тайёрлаш ва ўтказиш бўйича ўқитувчилар учун технологик йўл-йўриқлар ҳақида фикр юритамиз:

1. Изланувчи вазиятнинг асосий таълимий объектини (нарсаси, тушунча, ҳодиса, жараён, анъана, буюм ва бошқалар). Бунда объект ва болалар учун қизиқарли бўлган муаммони аниқлаш; болаларга уларнинг ўрганилаётган объект билан шахсий ички алоқасини топишга ёрдам бериш, улар учун шахсан аҳамиятли муаммоларни қандай тайёрлаш бўйича ўйлашга йўналтиради. Бунинг учун шахсий тажриба ва ўқувчиларнинг қўйиладиган таълимий натижалари тахминланади.

2. Болаларга ечими номаълум бўлган муаммо ёки топшириқ берилади. Ушбу топшириқни амалга ошириш синфда таълимий кўтаринкилик ҳамда ўқувчилар топшириқни бажариш орқали ўзларининг фаоллигини намоён этгандагина самарали бўлади.

Топшириқнинг таърифланиши муаммони жамоа бўлиб муҳокама қилишнинг натижаси бўлиши мумкин. Болалар томонидан таърифланган топшириқ шунчаки қизиқарли эмас, балки ўқитувчи учун янгилик бўлсагина мақсадга эришилган бўлади.

3. Ўқувчининг ўзи пайдо бўлган ёки яратилган вазият (топшириқ)ни шахсан ҳал этишга имконият яратиш. Эвристик вазиятнинг асосий босқичи саналади. Бунда ҳар қандай таълим натижасидан ижод белгисини аниқлаш лозим.

4. ўқувчиларнинг таълимий ижод намуналарининг намоёниши этиш:

шеърлар, ривоятлар, топшириқлар, таърифлар, рамзлар, расмлар, лойихалар ва шу кабиларни жамоага муҳокама этиб, кўргазмалар ташкил этиш, ўзаро ёзма тақризлар ёздириш, маърузалар билан чиқишлар қилиш.

5. Таълимий ижод намуналари намойиш этилгандан кейин расмлар, ривоятлар, таърифлар, олимларнинг фикрлари, дарсликларидаги маълумотлар, шахсий билим ва тасаввурлари билан асослай олиш.

6. Болаларнинг ижод намуналарини қиёслаш, солиштириш, таснифлаш бўйича фаолиятини ташкил этиш. Ўқувчилар томонидан ўз карашлари ёки ижод намуналарини аниқлаш ҳоллари юз берса, уларга ўз нуқтаи назарларининг ўзгариш сабабаларини тушунишларида кўмаклашилади. Таълимий вазиятларнинг ривожланиши таъминланади.

7. Ўқувчиларнинг билишга оид қўлланилган усулларни, пайдо бўлган муаммо ва уни ечиш йўллариини тушуниши бўйича фикр юритиш, таҳлил этиш. Ўқувчиларга индивидуал тарзда эришган натижаларини аниқлашда кўмаклашиши. Жамоа бўлиб яратилган таълимий натижаларини аниқлаш.

Изланувчи таълимий вазиятларнинг давомийлиги ўзгариб туради, улар ўзаро алоқадаги вазиятлар занжири ҳам бўлиши мумкин.

Изланувчи вазиятлар тамойилларида изланувчи таълимни ташкил этишдаражаси:

Бошланғич таълим дастурлари, ўқитилаётган ўқув предметларининг таҳлилий натижалари шуни кўрсатадики, 1- синф ўқувчиларида ижодий фаолиятни шакллантиришни бир неча босқичда амалга ошириш учун имконият яратилган, жумладан, дарсда ўқувчиларнинг ижодий фаолиятига йўналтирилган ўқув материалларини тўғридан - тўғри тақдим қилиниши белгиланмаган бўлсада, маҳоратли ўқитувчи ўз фаолиятини ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини шакллантиришни турли методлар асосида амалга ошириши мумкин. Оғзаки сўраш; ёзма ишлар ўтказиш; амалий ишларни бажариш; турли дидактик ўйинлар ўтказиш орқали ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини шакллантириш мумкин.

Мактаблардаги мавжуд аҳвол ўрганилганда, илғор ўқитувчилар

Ўзларининг ўқув-услубий ишларида замонавий методлар орқали ўқувчиларда ижодий фаолликни шакллантиришга ҳаракат қилишади, бироқ уларнинг ҳаракатларида ҳар доим ҳам етарлича ўқувчи шахсини ижтимоийлаштиришга, унда эркин фикрлаш қобилиятларини ўстиришга, қўйилган масала ечимини ижодий топишга ундаш мотиви кузатилмайди.

Маълумки, ўқиш орқали билишга педагоглар эшитишни, кўриш, мотор - ҳаракат, сезиш органларини, баъзида эса ҳид сезишни ҳам иштирок эттириб, ўқувчиларни объектив реалликни билишга жалб қиладилар, бунда жонли мушоҳада, абстракт тафаккур ва амалиёт узвий қўшилиб кетади. Шунинг учун ҳам ўқиш жараёни бевосита ёки бавосита шаклида таълим воситалари ва педагогик имкониятлар орқали содир бўладиган ўзига хос жараён ҳисобланади. Демак, ўқувчиларнинг ўқув фаолияти методларини ҳам ўқитишнинг ўзига хос шароитларида қўлланиладиган билиш методларининг туридир, деб ҳисоблашга ҳамма асослар бор.

Ўқув фаолияти методларини билиш методлари билан қиёслашдаги ўзига хос хусусият шундан иборатки, ўқитиш жараёнида янги илмий ҳақиқатни кашф қилиш эмас, балки олган билимларини ижодий ўзлаштириш вазифаси ҳал қилинади. Ўқитиш давомида янги билимларни эгаллаш учун умумий билишга характерли бўлган синаб кўриш ва хато қилишни деярли мустасно этадиган анча "енгиллаштирилган" шароитлар мавжуддир. Шунинг учун ҳам ўқув фаолияти методлари билиш операциялари билан қўшиб олиббориладиган ўқув жараёни шароитлари учун мослаштирилган. Ўқув фаолияти методларни ҳосил қилиш учун кўплаб йиллар сарфланган ўқув ахборотини билишга қисқароқ йўлни топиб беради. Улар ўқувчиларнинг ёш хусусиятига бевосита ҳолда боғлиқ бўлади. Ўқув фаолияти методларининг ўзига хос хусусияти мана шунда ҳам намоён бўлади.

Дарс бериш методлари ўрганиш методларини, ўқиш-билиш фаолиятининг жараёнини фаоллаштиришга йўллаб, уни кучайтиради.

Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ўқувчилар умумтаълим тайёргарлигига, савиясига қўйиладиган мажбурий минимал

даражани белгилаб беради.

Бошланғич ДТС таълим мазмуни, шакллари, воситалари, усуллари, унинг сифатини, баҳолаш тартибини белгилайди. 1- синф ўқувчиларининг тайёргарлик даражасига қўйиладиган ДТС талаблари ҳамда ўқув режаларида кўрсатилган ўқув соатлари асосида ўқувчилар тайёргарлик даражасига бўлган талаблар турли-туман кўрсаткичлар билан меъёрланади:

Мактаблардаги амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, фанларни ўқитишда ўқувчиларда фикрлар кетма-кетлиги ва боғлиқлиги масаласи муҳим аҳамият касб этади.

Биринчи синф ўқувчиларини ижодий фаолликка ундаш давомида ўқитувчи:

3. Ўқувчиларни образли фикрлашга ундаши;
4. Аниқ муаммони бурро ифодалаши;
5. Фикрнинг доимо тугалланган жумла билан ҳамда муҳим жойларига урғу бериб ажратган ҳолда ифода этиши;
6. хушмуомалали ва зийрак бўлиши;
7. Қўйидаги сўз бирикмаларидан фойдаланиши: «фараз қилинг», «тасаввур этинг», «ижодий парвоз этинг ...» ва шу кабилар.
8. Кўриш контакти (боғланиши)ни сақлашга ҳаракат қилиши-тингловчиларга қарашга ҳаракат қилиш (ҳар бир қатнашчига 3 секунддан);
9. Ҳар бир жавоб ва таклифни доимо рағбатланириши мақсадга мувофиқ.

Меҳнат дарслари ҳам ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантиришга мўлжалланган. Бунда тажриба – амалий ўлчашлар, қоғоз қирқимларидан ясаладиган турли фигураларни ясаш ҳар доим ижобий натижа беради.

Ягона ўқув машғулоти, ўқув курси бўйича тизимли машғулотлар, эвристик йўналтирилган фаолият асосида содир бўлади.

2.2. Муоммоли таълимда фаол ўқувчилар ижодий фаолиятини шакллантириш

Ўқитишда муаммоли таълимдан фойдаланиш ҳам, ижодий фаолиятни шакллантиришда самарали ҳисобланади. Ўқувчиларнинг бирор-бир ҳақиқатни мустақил излаши ва кашф этиши билан боғлиқ бўлган таълим методларидан эвристик ёки тадқиқотчилик методлари билан бирга ўқувчиларни ижодий фикр “лабораторияси”га олиб кирадиган жараён ҳам асосий аҳамиятга эгадир. Муаммоли таълим шу жиҳатдан бир қанча афзалликларга эга:

1) у ўқувчиларни мантикий, илмий, дидактик, ижодий фикрлашга ўргатади.

2) у ўқув материални ишонарли қилади, бу билан билимларнинг эътиқодга айланишига кўмаклашади.

3) у одатда, анча таъсирчан бўлиб, чуқур интеллектуал ҳис-туйғулар, шу жумладан кўтаринки рух, ҳиссини ўз имкониятлари ва кучига ишонч туйғусини вужудга келтиради, шунинг учун у ўқувчиларни қизиқтиради, ўқувчиларда илмий билишга жиддий қизиқишни таркиб топтиради.

4) ҳақиқат қонуниятининг мустақил “кашф этилиши” олинган билимларни унутмаслиги аниқлаб чиқилган, мустақил ҳосил қилинган билимлар унутилган тақдирда ҳам уларни тезда қайта тиклаш мумкин.

Муаммоли таълимнинг асосий мақсади - Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг сифат босқичи талаблари асосида билим олувчиларнинг мустақиллиги ва фаоллигини ошириш, тафаккурини ривожлантириш, ўзлаштириш натижасида билимларни амалиётга тадбиқ этилишини кучайтиришдан иборат.

Демак, муайян мавзунини муаммо шаклида олиб чиқиш йўли билан эгалланадиган билим, кўникма ва малакалар йиғиндиси муаммоли таълим дейилади.

Муаммоли таълим қуйидагиларда кўринади:

1. Муаммо

2. Муаммоли савол
3. Муаммоли вазифа
4. Муаммоли топшириқ
5. Муаммоли вазият.

Муаммонинг ўзи юнонча “проблем” сўзидан олинган бўлиб, вазифа, топшириқ деган маъноларни англатади.

Муаммоли вазият-субъектнинг психологик ҳолатини ифодалаб, муаммо билан дуч келганда, ақлий қийинчиликни пайдо бўлиши зудлик билан ҳал қилишига ҳалақит берадиган янги билим ва ҳаракат усуллари излаш, уларни топиб ҳосил бўлган қийинчиликларни бартараф этишни таъминлайди. Бу эса муаммога психологик жиҳатдан ёндашишни талаб этади.

Масалан, ўқувчиларининг ёш хусусияти билим савиясидан келиб чиққан ҳолда муаммоли вазиятлар яратишнинг қуйидаги усулларидан фойдаланиш мумкин:

1. Она тили дарслигида берилган мавзуларни қиёслаб ўргатиш орқали муаммоли вазият яратиш, чунончи ўрганилаётган ҳар бир мавзу ўқувчилардан товушлар, сўзлар ва гапларни қиёслашни шу асосда умумлашмалар ҳосил қилишни талаб этади. Бу ҳам ўз-ўзидан равшанки, муаммоли вазиятни юзага келтиради. Ўқувчиларда “Нима учун?” деган саволга жавоб излашга эҳтиёж туғилади. Масалан “унли ва ундош товушлар” мавзуси ўрганилаётганда ўқувчи аввал унли ва ундош товушларни тўғри номлашни, кейин қиёслашни, унли ва ундошлар иштирокида сўзлар, сўзлардан эса гаплар ҳосил қилишни, уларнинг бир-биридан фарқларини аниқлашни талаб этади.

2. Муаммоли саволлар бериш орқали муаммоли вазият яратиш.

Ўқитувчи дарс машғулотини муаммоли саволни ўртага ташлаш билан бошлайди:

1. Унли ва ундош товушларни алоҳида айтиб кўринг. Уларни талаффуз қилишда қандай фарқни сезаяпсиз?

2. Олтита унли ва ҳарф иштирок этган сўз ёзинг. Улардаги унлини бошқа унли билан алмаштириб кўринг, қандай ўзгаришларни сезаяпсиз?

3. Ундош товушларнинг талаффуз этиб кўринг. Шовқин овоздан ҳосил бўлган ундошларни алоҳида, фақат шовқиндан ҳосил бўлган ундошларни алоҳида ёзинг.

Агар топшириқларни бажариш муайян қийинчилик туғдирсагина, намуна кўрсатади.

4. Рамзий тасвирлар орқали муаммоли вазиятлар яратиш.

Муаммоли вазият яратишнинг бу усулида рамзий тасвирлардан фойдаланилади. Масалан, “Ўзбекистон қовунлари” расмлари ва номини бериб, мавзуда матн яратиш топширилиши мумкин.

5. Муаммоли вазият яоратишда тил ҳодисаларини гуруҳлаш, ажратиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, сўзларни муайян уяларга бирлаштириб, умумий маъноли сўзнинг хусусий маъносини ёки хусусий маъноли сўзларнинг умумий маъносини топишини талаб қилиш муаммоли вазият яратиш имконини беради. Масалан, ўқув қуроллари, мевалар, сабзавотлар, дарахтлар ва гулларнинг ўнлаб ҳатто юзлаб уядошлари борки, ўқитувчи умумий маъноли сўзни ўқувчи ҳукмига ҳавола этади ва қолган сўзларни топишни ўқувчиларга топширади.

1. Сабзавотлар: сабзи, ...

2. Ўқув қуроллари: китоб, ... ва ҳоказолар.

Ижодкорлик фаолиятини ривожлантиришда таълимнинг билишга оид қизиқишларини ривожлантиришга қаратилган мотивацион-қизиқарли томонларига ҳам кўпроқ эътибор берилиши лозим. Ўқувчилар билан олиб бориладиган ишларнинг характерли хусусияти улар психикасининг заиф томонларига сустрелик билан мослашиш эмас, балки ўқувчилар максимал даражада фаоллашиши учун уларни ақлий ривожланишига фаол таъсир кўрсатиш таъйинли бўлмоғи керак. Тарбиячи ва ўқитувчилар айрим болалар қобилияти ўртача эканлиги ёки қобилиятсизлиги ва ҳатто мукамал эмаслиги ҳақида пайдо бўлган тасаввурни сездирмасликлари лозим. Бундай ўқувчилар

ўзлари тобора тезлашиб ва мураккаблашиб бораётган таълим жараёнига аста-секинлик билан мослашиб борадилар.

Таълимда дарсни тўғри ва самарали ташкил этилиши албатта, ўқувчилар билим олишига таъсир этади. Ижодий фаолиятни ривожлантиришда муҳим масалалардан яна бири ўқитувчининг дарснинг технологик жиҳатдан тўғри лойиҳалашга бориб тақалади. Интерфаол методларни қайси босқичда қандай қўллаш дарсни лойиҳалаш вақтидан бошланади. Лойиҳалаш қуйидаги босқичларда амалга ошади:

I – диққатни жамлашга босқичи;

II- тинглаш босқичи;

III- фикрлаш босқичи;

Бу босқичлар интерфаол методларни тўғри, ўзўрнида қўллаш ҳамда дарс самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

Диққатни жамлаш босқичи: бунда ўқитувчи болаларнинг янги мавзуга оид дастлабки тушунчаларни аниқлайди.

Мақсади:

- дастлабки тушунчалар аниқ, эркин намоён қилиш;
- ўз фикрини ифода қилиш;
- дарсга бўлган қизиқишларини ошириш кабилардан иборат; Англаш босқичи: бунда ўқитувчи ўқувчилардан олган дастлабки тушунчаларига қўшимча таълимотларни жамлаб янги билим билан бойитади. Яъни ўқувчининг билган ва билмаган маълумоти тўлдирилади.

Аниқлаш босқичининг мақсади:

-дастлабки тушунчалардан келиб чиқиб, ўқувчи англаш янги билимлар билан тўлдириш:

- ўқувчилар қизиқишини орттириш;
- таҳлил қилишга- таққослашга ўргатиш;
- янги дарсни баён этиш.

Фикрлаш босқичи: бу босқич дарсни мустаҳкамлаш қисмига тўғри келади. Унда ўқувчилар дастлабки тушунча ва маълумотларни таҳлил қилиб

фикрладилар, билимларини мустаҳкамлайдилар. Ўқувчилар ўтилган дарс, мавзу ҳақида муносабатларини билдирадилар.

Тўғри ташкил этилган дарс ўз самарасини беради, албатта. Аммо ҳар бир босқичда қўлланиладиган методларни чуқурроқ ўрганмай туриб, дарс самарадорлигини ошириб бўлмайди.

Таълим стандартлари ва меъёрлари ва анъанавий равишда таълим натижаларини баҳолаш учун фойдаланилади. Ўқувчининг натижалари стандартга қанчалик яқин бўлса, унинг ўқув фаолияти шунчалик юқори баҳоланади. Ўқувчи томонидан ҳақиқий эгалланган ва яратилган билимлар ҳажми тўла даражада назорат қилинмайди, чунки ўқувчиларнинг стандарт доирасидан ташқаридаги шахсий билим ёки бошқа натижалари анъанавий мактаб назаридан четда қолиб келади.

Ижодкорликда ўқув натижаларини баҳолашга ёндашув ўзгача. Ташқи берилган натижаларга эришилганлик даражаси эмас, балки кўпинча ундан четга чиқишлар текширилади. Ижодкорликни баҳолашда ўқувчилар таълимий натижаларининг асосий параметри- стандартларнинг минимум талабларига мос келиши эмас балки ўқувчининг шахсан таълимий ўсиш даражасидир.

Анъанавий таълимда ўқувчи таълим мазмунини саралашда амалда иштирок этмайди. Ижодкорлик фаолиятида эса таълимда ўқувчи таълимий самараси таълимнинг янги мазмунини саралашда иштирок этади; билимнинг ҳажми, малакаси, фаолият турлари ҳамда ўқувчининг фойдаланиладиган усуллари чекланмаган бўлади.

Ўқувчиларга бериладиган таълим стандарти кўпинча ўқувчи шахсига, унинг ҳақиқий таълимий фаолиятига боғлиқ бўлмаган материалларни ҳам вужудга келтирадики, бу тайёр иншолар, рефератлар ва бошқа ёки манбаларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Таълим маҳсулининг бундай турини таълимнинг мактаб тизими тақозо қилади. Компьютер технологияси бу жараёни янада қулай ва вариатив қилиб қўймоқда. Тайёр контрол ишлар, рефератлар ҳамда шу каби интернет тармоғига жойлаштирилган

материалларнинг муттасил кўпайиб бораётган тўплamlари ўқувчиларга тайёргарлик кўрмай ҳамда зарур ишларни бажармай туриб имтиҳонлар топширишларини оsonлаштирмоқда.

Таълим стандартларини тузишда ижодий ёндашув курс ёки мавзунинг ўрганиш натижаси сифатида тайёр фан мазмунини бермайди, бироқ ўқувчидан янги мазмунни, яъни унинг шахсан таълимий ўсишини талаб қилади.

Биринчи синф ўқувчиларни ижодий фаолиятини ривожлантиришда топишмоқлар халқ оғзаки ижодининг кичик ва қадимий жанрининг таълим-тарбиявий аҳамияти бекиёсдир.

Топишмоқни ўрганиш, унга жавоб топиш орқали болалар предметларнинг келиб чиқиши, унинг инсон ҳаётидаги ўрни ва роли ҳақида тасаввурга эга бўладилар, уларнинг қизиқиши ортади, онги ва тафаккури ўсади, фикрлаш қобилияти ривожланади, табиат ва ҳайвонот оламини севиш, ардоқлаш каби ҳиссиётлари тарбияланади. Топишмоқлардан дарс жараёнида фойдаланиш орқали ўқувчиларнинг нутқибойийди, такомиллашади. Улар ифодади, мазмунли ўқишга ўрганадилар.

Топишмоқларнинг матн мазмуни билан боғлиқ равишда ўрганилиши ўқувчиларнинг бир томондан матн мазмунини тўлиқроқ тушуниши ва яхши эсда сақлашига туртки бўлса, иккинчидан, уларнинг дарсдаги фаоллигини оширади, дам олиш муҳитини яратади, маънавий- ахлоқий жиҳатдан камол топтиради.

Фикримиз тасдиғи сифатида қуйидаги дарс матнини келтирамиз. Дарс мавзуси: “Топишмоқлар дарси” ёки “Ўйла, изла, топ”.

Дарснинг мақсади: Халқ оғзаки ижоди жанри бўлган топишмоқ ҳақида ўқувчиларга тушунча бериш, ўқувчиларда тўғри ўқиш малакасини ҳосил қилиш, матн устида ишлаш жараёнида топишмоқ жанрига хос назарий тушунчаларни кенгайтириш, уларни мантиқий фикр юритишга, тўғри хулоса чиқаришга ўргатиш.

Дарс жиҳози: топишмоқларни гуруҳлаштирилган жадвал, жавлоблари

акс этирилган расмлар, макетлар. Ҳар бир ўқувчи учун топишмоқ ёзилган карточка.

Дарс методи: кўргазмали, эвристик суҳбат. Дарсинг бориши:

Ўқитувчи: “Бугун биз сиз билан 1-синфда ўрганган топишмоқларимизни яна бир бор эсга оламиз ҳамда уларни қуйидаги жадвалга жойлаштирамиз ” дейди. Сўнг доскани бўр билан тўрт устунга бўлади:

1. Қушлар ва ҳайвонлар ҳақидаги топишмоқлар.
2. Сабзавот, полиз, мевалар ҳақидаги топишмоқлар.
3. Предметлар, уларнинг белгисини билдирадиган топишмоқлар.
4. Шеърӣ топишмоқлар.

Ҳар бир ўқувчи ўз карточкасидаги топишмоқни ўқийди.

Синф билан биргаликда унинг жавоби топилади ҳамда жадвалдаги ўрни аниқланиб, шу устун қаторига ёзилади.

1-ўқувчи.

-Ости тош, усти тош Ўртасида жондор бош.

Жавоби: тошбақа (1-устунга ёзилади).

2-ўқувчи:

-Ичи- буёқ, сирти-таёқ.

Жавоби: қалам (3 устунга ёзилади)

3-ўқувчи:

-Чопса чопилмас,

Бўлса бўлинмас Кўмса кўмилмас.

Жавоби: соя (4 устунга ёзилади)

4-ўқувчи:

Палак остида Ётар талаш тош Уни пиширсанг Бўлар ширин ош.

Жавоби: картошка (2-устунга ёзилади)

Шу тариқа ҳар бир ўқувчи қўлидаги карточкадан фойдаланиб, топишмоқни ўқийди, жавоб топади ва жавобини тегишли гуруҳларга ажратиб ёзади. Шу ҳолатда ўқувчилар бар неча таълимий вазифаларни

базарадилар.

Биринчидан, топишмоқни топиш жараёнида уни бир ёки икки марта, айрим ҳолларда эса уч маротабагача ўқийдилар, ифодали ўқишга, фикрлашга ўрганадилар, ўқитиш техникасини эгаллайдилар, таққослаш, солиштириш каби амалий ишларни базарадилар.

Топишмоқда яширин берилган предметни топишда қийинчиликлар туғилса, ўқитувчининг ўзи ифодали ўқиб бериши ҳамда топишмоқнинг белгисини билдирувчи сўзларга алоҳида урғу бериши шарт.

Чик-чик дер йўқ тўхтови, Вақтнинг аниқ ўлчови.

Жавоби: (*соат*) Тинмай ўқисанг агар,

Кўп нарсани ўргатар. Билсанг, ука, ўйлаб топ, Билим кони, у- ...

Жавоби: (*китоб*)

Топишмоқни топишда ўқувчилар қийналсалар, унинг жавоби бўлган предметни ёки сабзавот намуналарини 1 қаторга териб қўйиш мумкин.

Шу тариқа машғулот давом эттирилади.

Ўқувчиларнинг дарсдаги ҳолати ҳисобга олиниб, дарсга қўшимча маълумотлар киритиш мумкин. Ўқувчиларга карточкаларда ёзилган топишмоқлардан ташқари, яна қандай топишмоқларни билишлари ҳақида саволлар бериш мақсадга мувофиқ. Масалан: Дарсликдаги:

Дум-думалоқ бўйи бор, Паловда обрўйи бор.

Жавоби- (*беҳи*).

Худди шу топишмоқнинг бошқа кўринишини ўқитувчи мисол тариқасида айтиши мумкин:

- Ертўлага осса бўлар
- Паловга босса бўлар кўринишида.

Хуллас, топишмоқнинг таълимий ва тарбиявий аҳамияти мантиқий тафаккурни ривожлантиради. Уларга жавоб топиш эрмак учун эмас, балки ўрганилаётган билимлар тизими тараққиёти учун зарурдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, бошланғич таълим жараёнида биринчи синф ўқувчиларнинг ижодий фаолиятини ривожлантириш учун

турли шарт-шароитларларни яратиш муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун таълим талабларини аниқлаш ва шу талаблар асосида унинг устувор кўналишларини изланувчи таълим, муаммоли вазиятлар яратиш ва таълимга технологик ёндашув асосида ташкил этилиши ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантиришнинг самарадорлигига замин тайёрлайди.

Биринчи синф ўқувчиларнинг ижодий фаолиятларини ривожлантиришда эвристик ва муаммоли таълимдан ташқари билишга йўналтирилган, илмий асосланган таълим методларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари бошланғич таълимда ишбоп, роли, сюжетли ўйинлардан фойдаланиш тадқиқот доирасида муҳим аҳамият касб этади.

Ижодкорлик фаолиятини ривожлантиришда ижодий қобилиятни шакллантиришга, илмий-ижодий изланишларга йўллайдиган, билишга оид илмий фаолиятни ташкил этиш шакл ва методларидан фойдаланиш ўз самарасини берди. Бу борада ижодий фаолиятни ривожлантириш дарсларига диалог-дарслар мунозара, баҳс, суҳбатлар, фантазия, изланиш дарслари, муаммолар кўйиш ва уларни ечиш дарслари; иштирокчилик дарслари, моделлаштириш, бадиий техник ижодкорлик, ижод қилиш, кичик кашфиётлар яратиш, иншолар ёзиш, солномалар тузиш, ишбоп ўйинлардан, инновацион методлардан фойдаланиш кабилар энг самарали бўлди. таълим жараёнида дарс шакллариининг ўйин усуллари сифатида ўқитишнинг маълум бир пайтида ўтказилади.

Маълумки, биринчи синф ўқувчиси катталарнинг хатти-ҳаракатини тақлид қилишга қизиқади. Бунда таълим жараёнида қўлланилаётган ишбоп ўйинлардан фойдаланиш ката аҳамият касб этади. Болаларга мўлжалланган ишбоп ўйинлар такрорлаш, мустаҳкамлаш, ўтилганларнинг қай даражада ўрганилганлигини (диктантлар, мусобақалар, кроссвордлар, сиртқи саёҳатлар ролли ўйинлар, драматик саҳналар тарзида) аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Ишбоп ўйинларни ҳаётий вазифаларни имитатсия ва моделлаштириш асосида ташкил этиш самарали натижаларга олиб келади. Бундай ўйинлар

фақат билишга оди бўлмай, дунёқарашни кенгайтириш, ҳамда ҳиссий таъсир этиши билан ҳам характерлидир.

Иккинчи бобга доир хулосалар

Биринчи синф ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантириш ўзига хос йуналишлар касб этиб турли шакл, метод ва воситалар ёрдамида амалга оширилади. Ижодкорлик фаолияти уасосий йуналишни уз ичига олади. Булар ўқувчиларнинг бирор-бир ҳақиқатни мустиқил излаши ва кашф этиши билан боғлиқ эвристик ва муаммоли таълимдир. Эвристик таълим эса ўқувчиларда ижодий қобилиятни шакллантириш, билишга оид фаолиятини ривожлантириш ва илмий асосланган фаолиятни ташкил этиш билан боғлиқ эканлигини кўрсатди. Муаммоли вазиятларни яратиш орқали ўқувчиларни мантикий, илмий, дидактик, ижодий фикрлашга ургатиб қорилди. Бу қоранда таълим жараёнига технологик ёндашув уз самарасини қерди. «Аклий ҳужум», «Кластер» жадвали тузиш, шеърый топишмоқ асосида ташкил этилган «Ўйла, изла, топ» уйин дарслари бунга мисол булла олади.

Ижодкорлик фаолиятини ривожлантиришда диолог дарслар, мунозаралар, баҳс - суҳбатлар, фантазия, изланиш дарслари, муаммоларни ҳал этиш дарслари, ихтирочилик, моделлаштириш, бадий-техник ижодкорлик, рамзлари ижод қилиш, кашфиётлар қилиш, иншолар ёзиш, соломалар тузиш шулар жумласидандир. Ўқувчилар ижодий фаолиятини ривожлантириш шакл ва методлари ҳилма-ҳил булиб, анъанавий дарсшаклларига қараганда таълимга технологик ёндашув асосида инновацион методларни қуллаш самарали қетади.

III БОБ. БИРИНЧИ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРНИНИНГ ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИНИ ЎЙИНЛАР ЁРДАМИДА ШАКЛЛАНТИРИШ КЎНИКМАЛАРИ БЎЙИЧА ЎТКАЗИЛГАН ТАЖРИБА - СИНОВ ИШЛАРИ МАЗМУНИ

3.1. Биринчи синф ўқувчиларида ижодий фаолият кўникмаларини ўйинлар воситасида ўтказиш методикаси

Биринчи синф ўқувчиларида ўйин ижодий фаолиятнинг бир шаклидир. Бунда ўқувчи ижтимоий ва моддий борлиқни билиш ҳамда англаш асосида эмоционал – хиссий, интеллектуал-ахлоқий ривожланади.

Ўйинлар, уларнинг инсон таракқиётидаги ўрни ҳақида психология, этнография, маданият, педагогика фанларида бир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган. XIX асрнинг охирида немис олими К. Гросс ўйинларни тизимли ўрганишга ҳаракат қилган бўлса, немис психологи К.Бюллер ўйинларни “қониқиш ҳосил қилувчи” фаолият сифатида тадқиқ этади.

Л.С. Виготский, А. Н. Леонтьевлар фикрича, ўйинларни назарий жихатдан ижтимоий табиатига кўра маълум фаолиятига йўналтирилганлиги билан боғлаб, тадқиқ этган бўлсалар, Д.Б.Элконин шахс хулқини бошқаришни таркиб топтириб, уни такомиллаштирувчи фаолият сифатида талқин этадилар. Лекин ўйинларни ягона ва энг муҳим асосий хусусияти унинг таълимдаги ахамиятлилигидир. Ўйинларда боланинг хулқи эркин шаклланади ва ижтимоийлашади. Ўйинларнинг энг муҳим жиҳати унинг икки тамонлама характерга эгалиги бўлиб, унинг драматик санъатга ҳам мослигидир.

Бир тамондан ўйин иштирокчилари уни амалга оширишда муайян ностандарт вазифалар билан боғлиқ ҳақиқий фаолиятни бажарсалар, иккинчи тамондан эса ўйинлар бу фаолиятнинг аксарият пайтларида маъсулиятни ҳис этган ҳолда ҳақиқий вазиятлардан четга чиқувчи шартли хусусият ҳам касб этадилар.

Демак, ўйинларнинг икки томонлама вазифани бажариши унинг ривожланувчи натижага эга бўлишига сабаб бўлади. Ўйин фаолияти

элиментларидан таълим жараёнида кенг фойдаланилади. Улар ишбоп ўйинлар, дидактик ўйинлар, ролли ўйинлар, компьютер ўйинлари шулар жумласидандир.

Ишбоп ўйинлар касб фаолияти предмети ёки ижтимоий мазмунини қайтадан яратиш шакли бўлиб, амалиётнинг ана шу турига хос муносабатлар тизимини моделлаштиришдир.

Ишбоп ўйинларни ўтказишда унинг қатнашувчилари фаолиятини махсус (ўйин тарзида) имитатсия моделида ривожлантиришдан иборатдир. Ўйинларнинг характериға кўра ўқув жараёни ўйинлари тадқиқотчилик ўйинлари, бошқарув ва аттестацияға доир ўйинлар туриға бўлинади. Ўқув жараёниға доир ўйинлар ўқув предметлар бўйича истиқболда касбий фаолиятини тўғри ташкил этиш ва шахсни мақсадға мувофиқ шакллантиришға шарт-шароитлар яратади. Ана шу шарт-шароитлар натижасида олинган янги билимлар келгуси касбий фаолиятни тўғри йўлга қўйишға ёрдам беради. Маълумки, таълим ҳамкорликка асосланиб, жамоавий характер касб этади; касбға хос фаолият қоидалари ва жамоанинг ижтимоий қоидаларига мос холда амалға ошади. Ана шу маънода таълимнинг дидактик ва тарбиявий аҳамияти ўзаро бирлашиб, ўйин фаолияти шаклида ўқувчиларнинг фаоллиги ортади. Ишбоп ўйинларда тавсия этилган муаммоли топшириқ мақсадға мувофиқ диалогик мулоқот асосида иштирокчиларни рағбатлантиради, қизиқишларини орттиради, эмоционал руҳ пайдо қилади.

Дидактик ўйинлар таълимий мақсадларни амалға оширадиган ва уларға мослаштирилган бўлади. Дидактик ўйинлар тизимидан биринчи марта мактабгача жараёнида фойдаланишға доир Ф.Фрибел ва М.Монтисорилар ишлаб чиққан бўлса, бошланғич таълим учун О. Дикроли тадқиқотлар олиб борган. 60-70 йиллардан бошлаб фақат бошланғич таълимда эмас, умумий ўрта таълимда ҳам фойдаланила бошлади. 80-йилларда айниқса, ишбоп ўйинлар кенг тарқала бошланди.

Ишбоп ўйинларнинг асосий хусусияти ўйин режасининг ўқув

мақсадига йўналганлигидадир. Чунки ўқув мақсади ўйин вазифалари доирасида этилади.

Демак, ўйинлар болаларнинг асосий фаолият тури бўлиб, у орқали кичик мактаб ёшдаги ўқувчилар ҳаётни, борлиқни, теварак- атрофни ўрганадилар ва унга мослашадилар. Ўйин пайдо бўлиши учун қуйдагилар муҳим саналади:

- Ўйин иштирокчилари билан бўлган мулоқатдан қониқиш ҳиссининг пайдо бўлиши;
- табиийлик, эмоционал ҳиссиётнинг вужудга келиши;
- ўйин давомида ўювчиларнинг ўзининг табиий эҳтиёжларини қондиришга ҳаракат қилиши ва ҳоказолардир.

Ижтимоий - психологик аҳамияти жиҳатидан ўйинлар асосан иккита вазифани бажаради;

- маълум ижтимоий билимларни эгаллаш;
- зарур ижтимоий қоидаларни шакллантириш.

Шунингдек, муаммо нуқтаи назардан ёндашганда, ўйинлар ўқувчининг ижодий фаолиятини фаоллаштириш билан унинг ижодий қобилиятини ўстиради.

Маълумки, болалар ўйининг сифати ва самарадорлиги унда иштирок этувчиларнинг ҳаётий кузатишлари ва шахсий тажрибасига бевосита боғлиқ бўлади. Бунда онглилик, ташаббускорлик ва иродалилиқ каби сифатлар, аҳамият касб этади. Шу сабабли турли ижтимоий- психологик тавсифга эга ўйинларган ўқув жараёнида фойдаланиш, шак-шубҳасиз ўз самарасини кўрсатади.

Айнан фаол ўқитиш методлари ҳам ана шундай ўйинларга таянилган ҳолда ташкил этилади. Ҳар бир ўйин бир неча дақиқадан тортиб, ундан кўпроқ вақт давом этиши мумкин ва унда иккита боладан тортиб то ўн ўқувчигача иштирок этади.

Масалан, “ишбоп ўйинлар” ёки “бошқарув” деб юритилувчи ўйинлар билим ва кўникма ҳосил қилишга қаратилган бўлади.

Мазкур ўйинларнинг назарий ва амалий жиҳатдан моҳиятини бир қатор олимлар Я.М.Бельчиков, М.М.Бирштейн, В.Н. Бурков, Ю.В.Геронимус, В.Я.Платов, Б.Қодиров, В.М.Каримова, Р.Суннатов, З.Нишонава ва бошқалар ўз тадқиқотларида баён қилиб ўтганлар. Улар ўз илмий ишларида гуруҳ шароитида замонавий ўқитишнинг педагогик ва психологик технологиялари устида фикр юритар экан, хусусан, “Ишбилармонлик” ўйинларини ўтказиш методикасига доир бир қатор қимматли фикрларни билдирдилар. “Ишбоп” ўйинларни фаол ўқитиш методларидаги ўрнини (айниқса кичик мактаб ёшидагилар учун) яққол тасаввур этиш учун методлар мажмуини келтириб ўтамиз.

Фаол ўқитиш методларининг оддий классификациясини рус олими Н.Н.Козленко қуйидагича тавсифлайди:

“Фаол ўқитиш методларига” “Ишбилармонлик” ўйинларидан ташқари реал вазиятларни таҳлил қилиш ва ролли ўйинларни такомиллаштириш жараёни киради”.

В.М.Каримованинг таъкидлашича, “фаол ўқитиш методларига, энг аввало, баҳс, мунозара йўли билан ва малакалар ҳосил қилиш тушунилади...”.

В.Я.Платов фаол ўқитиш методлари қуйидаги реал вазиятли ўйинлардан иборат, деб таъкидлайди:

- 1.Ролли ўйинлар
- 2.Иммитатив ўйинлар
- 3.Фаолиятга қаратилган ташкилий ўйинлар
4. “Ишбилармонлик” ўйинлари

В.Я.Платов фикрича “Ишбоп” ёки “бошқарув” деб аталувчи ўйинларнинг қуйидаги асосий қирралари мавжуд:

1. Объект моделининг мавжудлиги
2. Роллар мавжудлиги
3. Қарор қилиш жараёнида ролли мақсадларнинг тафовути
4. У ёки бу ролларни бажарувчи иштирокчиларнинг бир-бирига таъсири.

Ролли ўйинларда энг аввало, иштирокчи шахс сифатида ўзлигини намоён қила бошлайди.

Фаол ўқитиш методлари таркибига кирувчи имитацион ўйинлар каторига бошқарув ўйинларини ёки ролларни тақсимлаш вазиятларини киритиш мумкин.

“Ишбилармонлик ўйинлар” мутахассисларни ўқитишда ва уларнинг касбий сифатларини такомиллашувига хизмат қилади.

“Компьютерли ишбилармонлик” ўйинлари шундай психологик вазиятлар мажмуи, бунда ўйин иштирокчилари бир вақтнинг ўзида ҳам ўйин иштирокчилари бир вақтнинг ўзида ҳам ўйин иштирокчиси, ҳам кузатувчи бўлиш имкониятларига эга бўлади. Ишбоп ўйинлар кенг маънода шундай усул турики, бунда турли ишлаб чиқариш вазиятларида, бошқарув қарорларини қабул қилиш имитация қилинади ва бу ўйин шартлари бир гуруҳ инсонлар орасида ЭХМ билан мулоқот тартибидаги иш режимида ўйналиши мумкин.

“Ишбоп ўйинлар”- фаол ўқитиш методларидан бўлиб, у реал ўрганилаётган объектни тўғри англаш мақсадида тахсил олувчининг у ёки бу вазиятни ўйин ҳолида талқин қилишга қаратилган усулдир.

Ишбилармонлик ўйинлар кенг тарқалган ўйин методларидан бўлиб, улар моҳияти жиҳатдан маълум образларга кириш, ўша образга хос бўлган ҳиссиётларни ўз бошидан кечиришни тақозо этади. Шундай қилиб ишбилармонлик ўйинлари қўллаш соҳалари ниҳоятда кўп. Ўқув мақсадларида компьютердан фойдаланган ҳолда қўлланиладиган ишбилармонлик ўйинлари ўқувчиларнинг ҳаётида тўғри мавқега эга бўлишлари, ўзи истаган, орзу қилган ҳаётий вазиятларни яратишга ўргатади ва ундайди, энг асосийси ишлаб чиқариш жараёнида ўзини эркин мулоқотга осон киришувчи шахс, билимдон мутахассис сифатида намоён қилишга замин яратади. Ишбилармонлик ўйинларининг тузилиши.

1 – босқич. Тайёрланиш босқичида биринчи синф ўқувчилари ҳар хил ҳолатли масалаларни ечишнинг назарий асосларини ўрганадилар. Объект

сифатида ўйин модели, ўйин ҳолатлари иштирокчилари мажбуриятлари, ўйин ўтказиш тартиб ва қоидалар ҳамда ўқувчилари билимини баҳолаш тизими билан танишилади. Кўргазмали қуроллар, керакли кўрсатмали материаллар дарс учун тайёрланади. Айрим масалалар мустақил ўрганилади.

2- босқич. Кириш қисми. Ишбоп ўйинида гуруҳлар ташкил қилинади, лидерлар танланади, иштирокчиларга роллар тақсимланади. Ходимлар танлашда қатнашчилар анкета сўрови ёрдамида аниқланади. Лавозимларга тайинлашда буйруқ лойиҳаси кўриб чиқилиб ва юқоридан тасдиқланади. Рол тақсимои қатнашчиларнинг шахсий жиҳатларидан ва солоҳиятидан келиб чиққан ҳолда эксперимент усули ёрдамида белгиланиши мумкин. Бу билан қатнашчиларнинг шахсий жиҳатлари ва солоҳиятлари белгиланган ролларга мос келиб ўйин юқори даражада ўтади.

3 босқич. Ўйин жадвалини амалга ошириш, бир томондан барча гуруҳларни бир хил юкламалар билан таъминлаб, иккинчи томондан вазифаларни тақсимлаб қворлар қабул қилиш жараёнини тезлаштиради ва уларнинг гуруҳларида муҳокама қилиш ишлари олиб борилади.

4 босқич. Хулоса чиқариш босқичи, ўйин натижаларини таҳлили раҳбар томонидан ёки иштирокчилар томонидан олиб борилади. Иштирокчилар томонидан баҳолаш жараёни олиб борилганда эркин суҳбат шаклида ўтказилиб, ўқитувчи таҳлил йўналишини бошқариб ва тузатишлар киритиб туради. Ишбилармонлик ўйинларининг ғолиблари эълон қилинади.

Қабул қилинган бошқарув қарорларининг асосий жиҳатлари ва ўзига хос хусусиятлари кўрсатилади, бунда катта иқтисодий самара берадиган, қабул қилинган, муҳим қарорлар алоҳида таъкидланади.

Ўйин гуруҳлари раҳбарларининг таваккал қилишдан ишбилармонлиги гуруҳ умумий балини белгилашда ҳисобга олинади ҳамда камчиликларни бартараф этиш бўйича маслаҳатлар берилади. Ишбиламонлик ўйинидан олинган натижалар бўйича ўқув жараёнини ташкил этиш бўйича маслаҳатлар таклиф қилинади.

Ишбоп ўйинларининг белгилари:

-бошқарув объекти ва муҳитнинг модели ва мавжудлиги.

-ролларнинг мавжудлиги.

-қарор қабул қилишда ролларнинг фаолият мақсадларининг фарқлилиги.

-иштирокчиларнинг ўзаро муносабати.

-умумий мақсаднинг мавжудлиги.

-жамоа бўлиб қарорлар ишлаб чиқиш.

-ўйин давомида қарорлар тизimini тадбиқ қилиш.

-қарорларнинг кўп вариантлилиги.

-хиссий зўриқишни бошқариш.

-ўйин иштирокчиларини жамоа томонидан алоҳида баҳолаш.

Интеллектуал - ижодий ўйинлар ҳам ижодкорлик фаолиятини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Ўйинда шахсининг коммуникатив сифатлашни ривожлантириш интеллектуал саводхонлиги, зийраклиги, қарорлар қабул қилишда таълим зукколикни ривожлантириш, халқ ижодкорлигига оид билимларга эга бўлиши, синфдаги салоҳиятли ўқувчиларни аниқлаш ва уларни рағбатлантиришга оид мақсад ва вазифалар қўйилади.

Телеўйинларда намоёниш этиладиган “Ўйла, изла, топ”, “Олтин тож” кабилар шулар жумласидандир. Биринчи синф ўқувчиларнинг интеллектуал даражасини ривожлантириш учун синфда ва синфдан ташқари машғулотларда шундай ўйинларни ташкил қилиш мумкин. Ўйин етти турда ўтказилиши мумкин. Ҳар бир турда ўқувчилар билими баллар асосида баҳоланиб боради. Мусобақа саккизтадан икки гуруҳ ўқувчи киритилади. Биринчи турга 5 балл, иккинчи турга 10 балл, учинчи турга 15 балл ва ҳоказо тарзда баҳоланади. Ўйлаш учун ҳар бир саволга 2-3 секунд вақт ажратилади. Нотўғри жавоб берилса, кузатувчи ўқувчилар жавоб берадилар. Ҳар бир тўғри жавоб бали учун шу балл ёзилган жетон топширилади. Тўртинчи турдан сўнг мусиқали танаффус ташкил этиш мумкин.

Еттинчи тур охирида гуруҳда қолган ўқувчилар йиққан балларга қараб

улар рағбатлантирилади.

Биринчи тур ўйин саволлари қуйидагича бўлиши мумкин:

1. Дунёда энг катта кўл (Каспий денгизи)
2. Қорақалпоғистон Республикаси пойтахти (Нукус)
3. Ўзбекларнинг энг машҳур рақси номи (Андижон полкаси)
4. “Сеҳрли қалпоқча” романининг муаллифи (Х.Тўхтабоев)
5. “Шайтанат” романининг бош қаҳрамони (Асадбек)
6. Ўзбек таомномасида энг азиз таом (палов)
7. “Ўзбекистон” шеърининг муаллифи (Ҳ.Олимжон)

Ўйин ниҳоясида баллар йиғилади ва ғолиблар тақдирланади. Мазкур ўйин бир томондан ўқучиларнинг билимини намоён қилиб, унинг интеллектуал салоҳиятини аниқлашга ёрдам берса, иккинчи томондан гуруҳларнинг жамоа бўлиб бирлашиши, ақлий тафаккурнинг шаклланиши, ахлоқий хулқ атворининг таркиб топишига йўллайди. Зеро, ўқувчи интеллекти индивиднинг илмий салоҳиятининг ривожланишига асос бўлади ва унинг шахс сифатида шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Таълимда ролли ўйинлар кенг тарқалган ўйин методлари бўлиб, улар моҳият жиҳатдан маълум образларга кириш, ўша образга хос бўлган ҳиссиётларни ўз бошидан кечиришни тақозо этади. Шунинг учун ҳам немис олими ва мутахассиси Маргарет Форверт ролли ўйинларнинг 3 асосий жиҳатини аниқлайди:

- ўйиннинг эмоционал жиҳатдан мукамаллиги;
- унда иммитация ҳодисаларининг ривожланганлиги;
- бошловчининг алоҳида, ўзига хос мавқега эга эканлиги.

Ролли ўйинларнинг коррекцион ва амалий аҳамияти шундаки, уларда ҳар бир шахс, бизнинг ҳолатда кичик мактаб ёшидаги ўқувчи ўз реал фаолиятига яқин бўлган вазиятларга тушурилади ва шу орқали унинг йўналиши ўзгартирилади. Бунда ўйин иштирокчисининг ўша вазиятни ҳиссий бошидан кечири олиши катта аҳамиятга эга. Ролга киришишда эса қуйидаги талаблар мавжуд:

- а) китоб тилида гапирмаслик;
- б) мулоқотнинг барча сирларидан фойдаланиш;
- в) овоз хусусиятларига мунтазам эътибор бериш. Бу эса интонациялар, товушларнинг паст - баландлиги, овознинг эмоционаллиги ролни аниқроқ идрок қилишга имкон беради;
- г) мимика ва пантамимика элементларини кенг қўллаш;
- д) ҳар бир ҳолатни жонлантира олиш;
- е) вақт ва фазони доимо тушуниб, ҳис қилиб туриш;
- ж) бошловчининг ролга кирганлар ҳолатларини аниқ тушуниши ва уларга мос баҳо бериб туриши.

Ролли ўйинларда энг аввало бошланғич синф ўқувчиси сифатида ўзлигини намоён қила бошлайди.

Ролли ўйинлар жараёнида асосий шахслардан бири бошловчидан кейин ижтимоий психологик вазиятларнинг марказида турган шахсдир. Унинг ижтимоий - психологик вазиятдаги муаммо ҳамда зиддиятларни ҳал қилишдаги роли каттадир, чунки у айнан воқеаларнинг марказида туради. Унга ўз ролининг барча жиҳатларини ҳар томонлама намоён қилиш ҳуқуқи берилади, асосий муаммони ҳал этувчи ва бошқаларни ўзига эргаштирувчи шахс саналади.

Роллар ўйнаб бўлинганидан сўнг унинг муҳокамаси бошланади. Унда барча гуруҳ аъзолари иштирок этадилар ва уларнинг ҳар бири ўзи турли ролларга кира олишини синаб кўради, яъни бунда ҳар бир шахснинг ўзидаги ва бошқалардаги кўрсатмаларни ҳис қилишига имконият туғилади.

Ролли ўйинларда “режиссёр” ролидаги бошқарувчи шахсининг ҳам роли катта. У ҳам ўйинни “сахнага қўювчи”, ҳам психоаналитик ролини ўйнайди. Бутун ўйин давомида у ҳаракатнинг мувофиқлаштирувчиси, ролларни аниқ образларга, яъни иштирокчиларга бўлиб берувчидир. У ўзининг бошқарувчилик ролини адо этиб бўлиб, ўқувчиларнинг ижтимоий вазиятни ҳис қилиши ва ундан чиқиш чоралари юзасидан кўрсатмалар бериб боради. Ўйиннинг ҳар бир қисмида ролларни алмаштирувчи тайинловчи ҳам

ҳисобланади.

Ролли ўйинлардан кутилмаган самаранинг ижобий бўлишини таъминловчи бир қанча усуллар мавжуд. Масалан, улардан бири “роллар алмаштирувчи” деб аталиб ўйиннинг ҳар бир қисмида роль иштирокчиларининг ўйинлари алмаштирилиб турилади. Масалан, биринчи кўринишда қўшимча персонаж ролини ўйнашини, бир кўринишда ўқитувчи ролидаги одам, кейин ўқувчи бўлиши мумкин. Демак, ўша вазиятдаги ҳар бир персонаж ички дунёсига кириш тўла маънода ўша вазиятни ҳис қилишга ва унга мослашишига ёрдам беради. Яна бир усул “Ўхшаш чехралар” деб аталиб, унинг моҳияти шундаки, ўйиннинг янада таъсирчан ва самарали бўлиши учун икки ўқувчига олдиндан айнан бир хил рол берилади, биринчи босқичларда уларнинг ҳар бири айнан бир хил ҳаракатлар билан ролга навбатма-навбат кирадилар, фақат маълум босқичдагина уларга ўзгаришлар киритиши мумкин.

Яна бир усул, “монолог” деб аталиб, бир ўқувчига маъқул даражада ўз ҳиссий кечинмаларини тўлиқ баён этишга имконият берилади. Яъни, вазият муаммо ва сценарий бошловчи томонидан берилади, фақат роль ўйновчи уни ўзича ҳиссий кечинмаларини бойитиши ва шу орқали ҳар бир индивид руҳий дунёсининг бойлигини ва ўзига хослигини намоён қилиши мумкин. Бундан ташқари, ҳар бир ролли ўйин вазиятига мос ҳолда уни ташкил этишнинг ўзига хос шакллари ҳам бўлиши мумкинки, бу ҳам ўйин методларининг имкониятларини янада кенгайтиради. Масалан, “сеҳрли дўкон” ўйини шундайки, унга кўра ўйин иштирокчилари турли характер хусусиятларини ифодаловчи ролларни имитация қиладилар. Масалан: бири -“ақл”, иккинчиси - “тўғри сўзлик” учинчиси - “одоблик” ва ҳоказо. Режиссёр “сеҳрли дўкон”га кириб ўзига етишмайдиган қадрият, яъни сифатни, ўзида бор бўлган, унга “қадрсизроқ” сифатга алмаштириб кетиши мумкин.

Ўзини-ўзи таҳлил қилиб тарбиялашда бу ўйиннинг аҳамияти катта. Шунга ўхшаш “Нотаниш одам билан танишиш”, “Келажакни тасаввур қилиш”, “Ойнадаги акс” каби ўйинлар ҳам ўқувчининг ўзини-ўзи руҳий

таҳлил қилиш ва ўз хулқ атворини тузатишда катта аҳамиятга эгадир. Бу ўйинлар ўз олдига қўйган мақсад ва мазмунига кўра турлича бўлиши ва аниқ мақсадларга хизмат қилиши лозим.

Хуллас, ўйинлар биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантиришда муҳим воситалардан бири сифатида тан олинган.

Ўйинлар турига кўра ишбоп ўйинлар, дидактик ўйинлар, ролли ўйинлар, компьютер ўйинларидан иборат бўлиб, улар орқали боланинг хулқи эркин шаклланади, ижтимоий аҳамият касб этади ва билишга оид қобилияти ўзаро алоқада ривожланувчи фаолиятни вужудга келтиради.

3.2. Биринчи синф ўқувчиларида ижодий фаолият кўникмаларини дидактик ўйинлар воситасида шакллантиришнинг самарадорлик даражаси (тажриба - синов ишлари ва натижалари)

Дидактик ўйинлар ўйин усуллари чексиз такрорлаш ва ўзгартириш, ўйинга турли нарсалар киритиш имконини беради. Масалан, биз «Жимжитлик» ўйинининг 5—7 ҳилини бутун синф билан ҳамда айрим болалар билан 10 мартадан кўпроқ такрорлаб ўтказдик; «Нима ўзгарди?» типигаги ўйин 5 ҳил турли кўрсатмали материал билан ўтказилди ва ҳоказо. Натижада ўйин малакаларининг бир ҳилда ва мустаҳкам бўлишига ҳамда ўйиннинг ҳар бир қоидадини тинглай билиш ва унга риоя қилинишига эришиш имконини берди. Дидактик ўйинлар ўзининг шакли жиҳатидан асосан мактабда ўйналадиган ижодий ўйинлардан ҳам, ўқитувчи ўзи ҳикоя қилиб бериш йўли билан тушунтирадиган ва ўқувчиларни бирма-бир сўраб чиқиш натижасида мустаҳкамладиган ўйинлардан ҳам ҳар тамонлама фарқ қилади. Дидактик ўйинлар ўқитиш вазифасига хизмат қилади ва қизиқарли, мароқли, тушунарли даражада олиб борилади. Болалар ғолиб чиқиш мақсадида жону дили билан машқ қиладилар, берилган ҳар бир топшириқни албатта бажаришга одатланиб қоладилар, натижада уларда дидактик топшириқларни бажаришга бўлган қизиқиш орта боради. Дидактик ўйинлар ҳар бир дарсининг мақсадини, ҳар бир машқнинг мақсад ва вазифаларини

яхшироқ тушуниб олишга ёрдам беради.

Дидактик ўйинлар таълимнинг кўргазмалилигини, ўқитувчининг нутқини ва болалар ҳаракатини ўз ичига олади, бунинг натижасида идрокда (кўриш, эшитиш, тери сезгиси белгиларида) бирлик туғилади. Бу эса ўқитувчининг айтганларини болаларнинг ўйлаб олишига ва ўша айтилганларни ифодалаб беришларига, яъни дидактик ўйинлар қоидаларини ўқувчиларнинг ўзлари бажаришларига имкон беради.

Дидактик ўйинларнинг бу тарзда тузилиш хусусиятлари ўқувчилар фаолиятини таҳлил қилиш имкониятини беради. Шунинг учун ҳам барча болалар ўйин вақтида қизиқиш билан ҳаракат қиладилар. Дидактик ўйинлар боланинг ҳис-туйғусига таъсир этиб, унда ўқишга ижобий муносабат ва қизиқиш ҳислатини таркиб топтиради. Болалар ўйинни зўр мамнуният билан ижро этади. ўйин бошланишини эса сабрсизлик билан кутадилар, уларнинг онгида беихтиёр эртанги ўқув кунининг қувончли манзараси гавдаланади.

Ҳар бир дидактик ўйинда кўпчилик болалар ёки бутун бир синф ўқувчилари иштирок қилади. Масалан, «Доиравий мисоллар» ўйинида ҳамма болалар масала ечади, «Занжирча»да 10, «Дўконча»да 8-12 бола, «Нарвонча» да эса қарийб ҳамма ўқувчилар масала ечадилар ва ҳоказо.

Бундан ташқари, ўйин жараёнида ҳатто болалардан баъзи бирлари бевосита иштирок этмаса ҳам, улар ўйинда имо -ишоралар воситасида бевосита қатнашадилар. Масалан, кўзларини юмиб, ким неча марта тақиллатганини тинглайдилар, «Энг яхши ҳисобчи», «Ким аниқроқ ва тезроқ» каби ўйинларда ўз ўртоқларининг мисолни қанчалик тўғри-нотўғри ечаётганларини кузатиб борадилар.

Бу эса ўқитувчига ўқувчилар фаолиятига индивидуал муносабатда бўлиш имконини беради.

Биз биламизки, болалар ўқишнинг ўзидагина ўсмайдилар, балки улар ўйин жараёнида ҳам ҳамжиҳат бўлишга, ҳаётни билишга ўрганадилар.

Бу ўйинларда болаларнинг ўз-ўзларини бошқара, тута билишга ўрганишларини таъкидлаб ўтиш лозим. Бу ўйинлар болаларни интизомли

қилади.

Дидактик ўйинларнинг тарбиявий аҳамияти нималардан иборат? Тажиба шуни кўрсатадики, дидактик ўйинлар ҳамжиҳатлик ва интизомлиликни тарбиялашга ёрдам беради, чунки ҳар бир ўйин ғалаба қозонишга интилиш билан боғлиқ бўлиб, ўйин шартлари ва қоидаларига қатъий ва изчил риоя қилишни талаб этади. «Ким аниқроқ ва тезроқ», «Бўш келма», «Энг яхши ҳисобчи», «Кўрганни эслаб қолиш диктанти» сингари ўйинларни ўтказиш пайтида ўқувчилар синф хонасида жимжитлик бўлишига ўқувчиларнинг ўзларини тута билишларига, партадан товуш чиқармай туриб, оёқ учида доскага чиқа олишларига, жойларига осойишталик билан қайтиб келиб ўтиришларига, товушларни диққат билан тинглашларига, рақамларга зеҳн билан қарашларига эришадилар.

Дарсда ўйинқароқлик қилиб ўтирадиган ва ўқитувчини битта дарс давомида 10—15 мартагача танбеҳ беришга мажбур этадиган болалар ҳам учраб туради. Бироқ ўйин ўтказилаётган вақтда бундай болаларнинг хулқ-атвори тамоман ўзгариб кетади. Улар дарҳол ўзларини тутиб оладилар, ўқитувчининг ўйин қоидаларини кўрсатиб беришини кутиб ўтирмайдилар ҳам, қоидаларни ўзлари бажону дил ва мустақил бажарадилар. Дидактик ўйинлар жараёнида болаларда уюшқоқлик, вақтни иложи борица тежай билиш хислатлари тарбияланади.

Дидактик ўйинлар ижодий шахс тарбиялашга ёрдам беради, чунки ҳар бир ўйин, унинг ҳар бир такрорланиши топшириқни бажаришга янгича муносабатда бўлишни талаб қилади. Уни ҳал қилиш зарурати эса ижодий изланишларни келтириб чиқаради.

Дидактик ўйинларда тиришқоқлик, матонатлилик, бошланган ишни охиригача етказа билиш сингари энг керакли иродавий сифатлар тарбияланади. Масалан, «Доиравий мисоллар» ўйинида олти мисолнинг ҳаммасини ечиш керак, акс ҳолда, охирги соннинг биринчисига тўғри келиш-келмаслигини билиб бўлмайди. Ана шунинг ўзи болаларни фаоллаштириб юборади ва улар мисолни ечмай қўймайдилар.

«Дўконча» типдаги ўйинда ўйинчоқлар «сотиб олиш» нинг ўзи билан иш битмайди, балки бир неча ўйинчоқлар нархини ҳисоблаб (қўшиб) чиқишга, неча пул «қайтариб» бериш кераклиги ҳақида ўйлаб кўришга ҳам тўғри келади. Болалар «Қизиқарли квадратлар» ўйинида мураккаб математик амалларни бажарадилар. Бунда ўқувчиларга бир йўла бир неча амалларни бажаришга, чиққан натижаларни таққослашга, эришилиши мумкин бўлган натижалар тўғрисида ўйлаб кўришга ва нотўғри ҳисобдан воз кечишга тўғри келади. Буларнинг ҳаммаси тез, зўр қизиқиш ва ақлий фаолият билан ўтади.

Катта, чиройли тўпни кўрган ўқувчиларда тортинчоқлик йўқола бориб, улар дастлаб қўрқа-писа, кейинчалик эса дадиллик билан сонларни ўйлаб топишга киришадилар. Ўйин жараёнида болаларда теварак-атроф ҳақида тўғри тушунча пайдо бўларди, бу эса болаларга топшириқ мазмунини (мустақил ўйлаб топиш пайтида) ҳилма-ҳил қилишга ёрдам беради.

«Дўконча», «Нимани тақиллатдим?», «Театр», «Болалар боғчасида» «Меҳмондорчиликда» сингари ўйинларда болалар теварак-атрофдаги ҳаётни, нарсаларнинг сифатини, оғирлик ўлчови, нарх-наволар ва бошқаларни билиб оладилар, уларда фазовий тасаввурлар мустаҳкамланади. Дидактик ўйинлар, ўқитувчини болаларга яқинлаштиради, ўқитувчи болалар назарида тарбиячигина эмас, балки чинакам дўстга ҳам айланади. Бу эса айниқса дастлабки кунларда юз берадиган ётсираш ҳолларига барҳам беради.

Шундай қилиб, ўйинлар болаларда ўқитувчи ва ўқишга нисбатан ижобий муносабат пайдо қилади.

Синфдан ташқари машғулотларда ўтказиладиган ўйинлар болаларнинг бўш вақтини самарали ўтказиш воситасидир. «Бўғинлар», «Санайвер», «Қизиқарли квадратлар» каби ўйинлардан эса қўшимча машғулотларда унумли фойдаланилади. Болалар жон-диллари билан дарсдан кейин қолишга рози бўладилар ва ўзларига берилган топшириқни тезда бажарадилар. Дидактик ўйинларни ташкил қилиш ва ўтказишда ўқитувчининг педагогик маҳорати асосий ролни бажаради. Бунинг учун ўқитувчининг ўзи дидактик

ўйинларни ташкил қилиш ва ўтказиш бўйича қобилият, билим ва малакаларга эга бўлиши керак.

Битирув - малакавий ишимизни ёзиш жараёнида Гулистон шаҳридаги 9 - мактабда педагогик амалиётни ўтадим. Педагогик амалиёт жараёнида “Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолият кўникмаларини шакллантириш” мавзусида тажриба - синов ишларини олиб бордим. Тажриба жараёнида дарс ва дарсдан ташқари вақтларда 1-синф ўқувчиларини ижодий фикрлашга ўргатишда дидактик ўйинлар ташкил қилдим.

Тажриба жараёнида дарс ва дарсдан ташқари вақтларда 1-синф ўқувчиларини ижодий фикрлашга ўргатишда дидактик ўйинлар ташкил қилишдан аввал – синф ўқувчилари ўртасида тажриба- синов ишларини олиб бордим. Тажриба- синов жараёни учун назорат ва тажриба гуруҳларини ажратиб олдик ва бу гуруҳ ўқувчиларига қуйидагича саволлар билан мурожаат қилдик.

1. Дидактик ўйин деганда нимани тушунасиш?
2. Дарс жараёнида ўқитувчининг томонидан дидактик ўйинлар ташкил қилинадими?
3. Қандай дидактик ўйинларни биласиз?
4. Дарс жараёнида дидактик ўйинлардан ўйнашни хоҳлармидингиз?

Биз битирув - малакавий ишимизни ёзиш жараёнида ишга киритилган бир қанча дидактик ўйинларни таълим жараёнига тадбиқ этиб кўрдик.

Натижада биз олдимизга қўйган мақсадимизга эришдик. 1 - синф ўқувчиларининг дарсга бўлган қизиқишлари, талабчанлиги, иштироки янада ошганлигини сездик.

Даража	Тажриба-синов бошида		Тажриба-синов охирида	
	Ўқувчилар сони	% ҳисобида	Ўқувчилар сони	% ҳисобида
Юқори	6	25	8	32
Ўрта	6	30	9	45

Қуйи	9	45	4	20
------	---	----	---	----

Тажриба шуни кўрсатадики, дидактик ўйинлар болаларда дўстлик, биродарлик, меҳнаткашлик ҳиссини тарбиялаш ва тараққий эттиришга ёрдам беради. «Ким турган саф яхшироқ», «Занжирча», «Нарвонча», «Билган киши санашни давом эттираверсин» сингари ўйинлар ўтказилаётганда болалар ўз ўртоқлари, ўзи турган саф ва ўз синфларининг шарафи учун курашадилар.

Бир сафга тизилганлар иккинчи сафда турган ўқувчилар билан мусобақалашаётганда топшириқни сафлардан бирининг битта ўқувчиси ёки бир неча ўқувчилари, ёхуд бутун бир саф бажаради. Одатда болалар ўз шерикларига далда бериб турадилар, агар ўртоқлари топшириқни тўғри бажарса, ундан беҳад хурсанд бўладилар ва у билан фахрланадилар. Шуни ҳам айтиш керакки, ўйин ўтказилаётган пайтда болаларда ҳасад, қизишиб кетиш сингари салбий ҳислатлар учрамайди.

Учинчи боб бўйича хулоса

Дидактик ўйинлар ижодий шахс тарбиялашга ёрдам беради, чунки ҳар бир ўйин, унинг ҳар бир такрорланиши топшириқни бажаришга янгича муносабатда бўлишни талаб қилади. Уни ҳал қилиш зарурати эса ижодий изланишларни келтириб чиқаради.

Дидактик ўйинларда тиришқоқлик, матонатлилиқ, бошланган ишни охиригача етказа билиш сингари энг керакли иродавий сифатлар тарбияланади.

Бошланғич таълим ўқув жараёнида (жумладан тараққийлашган ёки мустақил педогогика синфларида) биринчи синф ўқувчилар томонидан ташқи амалиётни маромида ўзлаштириш ҳосил бўлади, бу ўз навбатида мазкур ўқув тизимларининг бошланғич асоси ҳисобланади. Тараққийлашган ўқув тизими-назарий фикрлаш услуби бўлса, мустақил педагогика ўқув тизимида асосий услуб идрок этиш жараёни ҳисобланади.

Ўқишни бу шаклда ташкил этиш учун болада тегишли қизиқиш уйғотмасдан амалга ошириш мумкин эмас. Шунинг учун бош вазифалардан

бири синфда тараққийлашган ўқув жараёнини амалга ошириш учун ҳар бир ўқувчида шу ўқув тизимига қизиқиш уйғотиш ҳисобланади.

Ўқув фаолиятидаги асосий вазифа ўқитувчи У.Машарипова фикрича ўқувчини ижод қилиш, иштиёқ, қизиқиш ва ишқибозликни тарбиялашдан иборат. Агар ўқувчи ўз олдига қўйилган вазифани бажаришдан мақсад нималигини билмаса, бу ҳислатларни намоён қила олмайди.

Тараққийлашган ўқув тизимида ўқувчи истаклари билан тавсия этилган мавзу мос келмаслиги катта қийинчиликлар туғдиради. Баъзида ўқитувчилар ўқувчида бошланғич истак асосларига мос равишда дастур мавзуларини амалга оширишда қийналадилар.

Тажриба- синов якунида қуйидагиларни тавсия қиламиз.

1. 1-синфларда ўқитилаётган фанлар мавзуларидан келиб чиқиб дидактик ўйинлар мажмуасини яратилса.

2.Ўқитувчилар малакасини ошириш курсларида ўқитувчиларнинг дарс давомида фойдаланишлари учун дидактик ўйинлардан ташкил топган методик тавсиялар яратилса.

3.Педагогика олий ўқув юртларида —Педгогик маҳорат. —Бошланғич синфларда интеграциялашган дарслар¹ фанларини ўқитилиш тизимида дидактик ўйинлар мавзуларига алоҳида мавзуларни ажратилса.

УМУМИЙ ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Биринчи синф ўқувчилари билим олишининг пойдевори ҳисобланар экан, мазкур синфдан бошлаб, ўқувчиларда ижодий фаолиятни ривожлантиришни тақозо этади. Шундай экан ўқувчиларда ижодкорлик, ижодий фаолиятни ривожлантириш лозимлиги кун тартибидаги муаммо бўлиб қолди. Зеро, 1-синф ўқувчиларида ижодий фаолиятни ривожлантиришда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олиш, таълимни самарали ташкил этишда дарсларни ноанъанавий тарзда ўтказиш, дарсларда инновацион методлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Ўқувчиларида ижодий фаолиятни ривожлантириш уларни ҳар томонлама етук бўлишига хизмат қилади.

Бозор муносабатларига асосланган жамиятда яшаш ҳар бир инсондан айниқса, ўқувчи-ёшлардан кенг билимларга эга бўлишни талаб қилади. Шундай экан, вояга етаетган ёш авлодни оилада ва таълим-тарбия муассасаларида ижодий мушоҳада қилишга ўргатиб бориш зарур.

Илмий изланиш жараёнида узлуксиз, яхлит, ўзаро боғлиқликни таъминловчи таълим тўлақонли амалга ошмаётганлиги сабабли ўқувчи-ёшларнинг ижодий фаолият даражаси суст даражада ривожланаётганлиги аниқланди. Айрим пайтларда мустақил мушоҳада юритмаслик оқибатида таълим жараёнида муаммолар юзага келмоқда.

Шундай қилиб, биринчисинф ўқувчилари ижодий фаолияти шахснинг шаклланиши билан ўзаро алоқада реал педагогик жараённи вужудга келтиради ва бу жараён турли таълим концепциялари, назариялари ёрдамида лойиҳалаштирилиши ва таълим муассасаларида тадбиқ этилиши мақсадга мувофиқ.

Интеллектуаллик, мустақил ва эркин фикрга эғалик, юксак онглилик ва интеллектуал маданиятлик каби ҳислатларни шакллантириш ҳамда ўқувчиларни объектив ва ҳиссий билишларини ривожлантириш учун махсус методика, махсус педагогик таъсир ўтказиш механизмларини ишлаб чиқиш

орқали эришиш мумкин.

Тадқиқот иши натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Инсон шахсининг яхлит ва ҳар томонлама ривожланиши унинг атроф- оламга, жамиятга муносабати, ижодий фаолияти жараёнида амалга ошади.

2. Ўқувчилар ижодий фаолиятни ривожлантириш тизимли, мақсадга мувофиқ, янгича ёндашув асосида ташкил қилинса, самарали натижаларга эришиш мумкин.

3. Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини ривожлантиришда таълимни инсонпарварлаштириш ҳамда дифференциал ёндашув, таълим жараёнини технологиялаштириш ва ўз-ўзини англаш, таълимда тарихий тажрибалардан фойдаланиш кабилар муҳим аҳамият касб этади.

4. Биринчи синф ўқувчиларида ижодий фаолиятни ривожлантириш ўзига хос психологик-педагогик хусусиятга эга бўлиб, булар ўқувчиларнинг ақлий фаолиятини ривожлантириш билан боғлиқ ҳолда муаммоли вазиятлар яратиш, машғулотларга мақсадли ёндашув, ўқувчиларнинг қобилияти, қизиқиши, хоҳиш ва истакларини ҳисобга олиш, ахлоқий-эстетик ҳиссиётини тарбиялаш, билимлар тизимини, малака ва кўникмаларини фаолиятнинг турли шакл ва методларини эгаллаб олишга йўналтирилади.

5. Биринчи синфда давлат таълим стандартларига асосан ўқувчиларнинг тайёргарлик даражасига қўйилган талабларга асосланган ҳолда ижодий фаолиятни ривожлантиришда дастур, дарслик ва ўқув қўлланмаларида катта ва бой имкониятлар мавжуд. Лекин ана шу имкониятлардан фойдаланиш ўқитувчининг таълимнинг диалектик билиш назарияси, фаолиятнинг психологик жиҳатлари, педагогика ва психологиянинг сўнгги ютуқларига таянган ҳолда таълимни ташкил қилишга йўллайди ҳамда болаларнинг ҳис-туйғуси, кечинмаларининг юзага чиқишига шарт-шароитлар яратилади.

6. Мазкур шарт-шароитларда ўқитувчиларни ўқувчилар ижодий

фаолиятини ривожлантиришга доир инновацион фаолиятга тайёрлаш, ўқитувчи ва ўқувчилар муносабатида ҳамкорлик фаолиятини вужудга келтириш, билишга доир инновацион технологиялардан фойдаланиш кабилар назарда тутилади.

7. Ижодий фаолият таълимнинг уч тури орқали шахснинг ижодий фаолияти, билишга доир фаолияти, ташкилий фаолият каби сифатларнинг шаклланиши асосида ривожланади ва булар таълимнинг ноанъанавий шакл ва методлари воситасида самарали натижаларга олиб келади.

8. Тадқиқотдан тажриба-синов ишларининг самарадорлиги болаларнинг индивидуал хусусиятини ҳисобга олиш, таълимда ўқувчиларни ўйлашга, фикр юритишга йўллаш, уларнинг шахслик хислатларини шакллантириш, ўқувчилар қобилиятини ташхислаш ва уни ривожлантиришда педагогик вазиятлар яратиш, интерфаол методлардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш асосида намоён бўлди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг — “Таълим тўғрисида”ги қонуни. Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. – Т.: «Шарқ». 2001
2. Ўзбекистон Республикасининг — “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида”ги қонуни. – Т.: «Шарқ», 2001.
3. Ш.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент —Ўзбекистон -2016.
4. Ш.Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент —Ўзбекистон -2016.
5. Ш.Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатлари таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Тошкент —Ўзбекистон - 2016.
6. Ш.Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Тошкент — Ўзбекистон - 2017.
7. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.
8. Бошланғич таълим Давлат таълим стандарти.-Т.: 2005.
9. Умумий ўрта таълимнинг Давлат таълим стандарти ва ўқув дастури, Бошланғич таълим, // Таълим тараққиёти. – Т .: Шарафлик. 1999. 1-махсус сон.
10. Абдуллоҳ Авлоний. Мухтасари тарихи анбиё ва тарихи ислом.-Т.: Фан, 1994.- 293б.
11. Абу Али ибн Сино. Тадбири манзил. -Душанба: Ирфон, 1980-420 б.
12. Адизов Б.Р.Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари.- Тошкент: Фан, 1997.-182-б.
13. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқувчисининг психологияси. Т.,

Ўзбекистон.- 30 бет.

14. Икромов Р., Ғуломов Х., Юлдошева Ш., Шодмонкулова Д. Она тили 4-синф Т.: Ўқитувчи, 2007. 68 б.
15. Каримова В. Психология. -Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002. -206 б.
16. Каримова В.М. Суннатова Р. ва бошқалар. Мустақил фикрлаш. Академик литцейлар ва касб- хунар коллежлари учун ўқув қўлланма.- Т.: Шарқ, 2000.- 112 б.
17. Каримова В, Нишонова З. Мустақил ижодий фикрлаш ва шахсининг ҳиссий, иродавий ва интеллектуал хислатлари орасидаги боғланиш // Ж. Халқ таълими, 2001. № 3-6, 64-69- б.
18. Мунавваров А. Қ. Оила педагогикаси.-Т.: Ўқитувчи,1994.- 127 б.
19. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри.-Тошкент: Халқ мероси, 1993.- 178 б.
20. Хайруллаев М. Абу Али ибн Сино. / Маънавият юлдузлари.-Тошкент : Абдулла Қодирий, 2001.-96б.
21. Шарипов А. Абу Райхон Беруний.- Т. : Фан, 1999.-114б. 32.Ғозиев Э. Тафаккур психологияси -Т.:Ўқитувчи, 1994.-292 б.
22. Матчонов С. Китоб ўқишни биласизми? -Т.: Ўқитувчи 1993.-114б.
23. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма. Қарши.: Насаф, 2006. – 80б.
24. Рубинштейн С.Л. “Основы общей психологии” М., 1998 г 3-10 с.
25. Уман А. И. Учебный задания и процесс обучения. -М.: Педагогика, 2003. – Н2. 5-6 с.
26. Фелуштейн Д.И Психология и развивающаяся личность. – М.:Владос. 2003. – 456 с.
27. Фалсафа: қисқача изоҳли луғатлар. Муаллифлар: М.Н.Абдуллаева, М.Абдурашидов, У.Абилов ва бошқ. Масъул муҳаррир: А.Жалолов.–Т.: Шарқ, 2004.-384 б.
28. Фалсафа асослари (тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров). –Т.:

Ўзбекистон нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2005-384 б.

29. Фалсафа: қомусий луғат (тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров)
30. –Т.: Шарқ, 2004.-496 б.
31. Холиқов Э., Худойкулов Х. Ж. ва бошқ. Таълим жараёнида янги педагогик технологиялардан фойдаланиш. Ўқув – услубий қўлланма фойдаланиш. – Т. : Т.Д.А.И, 1999.- 98 б.
32. Эгамбердиева Ф. Адабий таълим самарадорлигини оширишда янги педагогик технологиялар: Пед фан. ном. дисс ва автореф.-Т.: 2005. 23 бет.
33. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. – Т.: Университет, 1998. - 184 бет.
34. Ўқувчиларнинг қизиқиш ва мойилликлари диагностикаси.(методик тавсиялар)ю-Т.: РЎММ, 2001.-28 б.
35. Қосимов Б. Миллий ўғлоним.-Т.: Маънавият, 2002.-400б.
36. Қуронов М. Мактаб маънавияти ва миллий тарбия.-Т.: Фан, 1995. -118б.
37. Ғозиев Э. Психология / Ёшлар психологияси: пед институтлари ва университетларининг талабалари учун ўқув қўлланма. –Т.: Ўқитувчи, 1994.-223 б.
38. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси / Дорилфунун талабалари учун қўлланма. –Т.: ўқитувчи 1990.-184 б.
39. Ҳайдарова О.Қ. Бўлажак ўқитувчиларни таълим жараёнига технологик ёндашувга тайёрлаш. –Пед фанлари ном. ёзган автореферати. –Т.: 2004.-23 б.
40. Ҳасанбоева О., Ҳасанбоев Ж. Ва бошқалар. Педагогика –Т.: Фан, 2006.- 282 б.
41. Ҳусанбоева Қ. Адабий таълимда мустақил фикрлашга ўргатиш асослари. –Т.: Ўзгинкомцентр, 2003.-103 б.

Интернет манбалари:

42. www.lex.uz
43. www.ziyonet.uz
44. www.ref.uz

ИЛОВАЛАР

1-илова: дарс ишланмалар

Фан: Математика

Синф: 1- синф

Мавзу: Қўшиш ва айиришнинг қўлай усуллари. 1-6 мисол ва масалалар.

1. Таълимий мақсад: Математика фани илм- фан ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини тушинтириш.

2. Тарбиявий мақсад: Ўқувчиларни математикани севишга ўргатиш.

3. Ривожлантирувчи мақсад: Ўқувчиларни нутқ маданиятини ўстириш, мавзу бўйича билимларини ривожлантириш. Ўқувчиларни мустақил фикр бериш, мушоҳада қилиш ва хулоса чиқаришга ўргатиш.

4. Касбга йўналтирувчи мақсад: Касб танлашда математика фанининг аҳамияти ва ўрни катта эканлигини тушинтириш, ўқувчиларни ўзлари қизиққан касбга йўналтириш.

Дарс тури: амалий- ижодий машғулот, фанлараро боғланиш.

Аралаш дарс услуби : Маънавий дарс кичик гуруҳларга ишлаш савол-жавоб.

Дарс усули: Ақлий ҳужум.

Дарс жиҳози: Кўргазма, тест саволлари, тарқатма материаллар.

Дарс бориши: Ташкилий қисм: Дарс ўз вақтида бошланади. Ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлиги кўриб чиқилади. Навбатчи иши баҳоланади. Дарсдаги давомат аниқланади.

САВОЛ - ЖАВОБ

1. Ҳозир қандай фасл?

2. Нечанчи ой?

3. Бир йилда нечта фасл, неча ой бор?

4. Бир йилда неча ой бор?

5. 12 сонидан нечта ўнлик ва нечта birlik бор? Жавоб: 12 сонидан 1 та

ўнлик ва 2 та бирлик мавжуд.

6. Биз математика фанидан нималарни ўрганамиз? Жавоб: сонларни ўқишни, ёзишни уларни бир - бирига қўишни ва айиришни, масалалар ечишни ўрганамиз.

Кейин биргаликда математика ҳақида шеър айтадилар.

Математика фанлар ичра шох, Унинг сирларидан бўлингиз огоҳ.

7. 20 гача бўлган тоқ сонларни айтиб беринг. Жавоб: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19.

8. 1 дан 20 гача бўлган жуфт сонларни айтиб беринг. Жавоб: 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20.

II. Асосий қисм:

Янги мавзу: 1-6 мисол ва масалалар.

1 - мисол: Қўиш ва айиришни қулай усуллари ҳақида тушинча берилади ва мисоллар ечилади, тушинтирилади:

$$10 + 5 + 20 = (10 + 20) + 5 = 30 + 5 = 35$$

Ифодадаги 10 ва 20 сонлари қавсга олинади чунки қулай ҳисоблаш усули мисолни тез ечилишига олиб келади. Биринчи навбатда ҳар доим берилган ифодадан қайси сонларни ҳисоблаш осон бўлса алоҳида олинади, кейин навбатма навбат қўилади.

$$19 + 3 + 1 = (19 + 1) + 3 = 20 + 3 = 23$$

Қулай усул қўлланилади.

19 ва 1 сонлари қавс ичига олинади ва қавс ташқарисига 3 сони ёзилади, қавсичини биринчи бўлиб, қўиш оламиз – 20 бўлади. 20 сонига қавс ташқарисидаги 3 сонини қўшсак йиғиндимиз 23 га тенг бўлади.

$$84 + 7 + 6 = (84 + 6) + 7 = 90 + 7 = 97$$

$$53 + 4 + 7 = (53 + 7) + 4 = 60 + 7 = 67$$

Ушбу ифодалар ҳам юқоридагилардек ўқувчилар билан бирга ечилади.

2- масала: Ликопчада бир нечта сомса бор эди. 12 таси ейилгандан кейин 6 дона қолди. Ликопчада нечта сомса бор эди ?

Қисқа шарт тузилади.

Ейилди - 12 та Қолди- 6 та Бор эди - ?

Ечиш: $12 + 6 = 18$ жавоб: 18 та сомса бўлган.

Қўшимча: Ликопча нима? Сомса нима? Улар нима учун керак.
Саволлар берилади.

3-масала: Буёқчи уста бир кунда 10 та столни, шогирди эса ундан 6 та кам столни бўяди. Уста билан шогирд бир кунда нечта столни бўяшган?

Қисқа шарт тузилади. Уста -10 та стол

Шогирд- ? 6 та кам Ечиш:

$$1) 10 - 6 = 4. \qquad 2) 10 + 4 = 14$$

Жавоб : Иккаласи 14 та стол бўяшган.

4-мисол. Катакчалар ўрнига $=$, $>$, $<$ белгиларини қўйиб мисолни ечамиз. Мустақил иш берилади.

$$23 + 7 = 30$$

$$56 - 4 < 56 + 4$$

$$74 + 6 = 80$$

$$27 - 7 > 27 + 3$$

5-мисол. Қўшилувчи ва айрилувчи сонларини топамиз катакчалар ўрнига сонларни қўямиз.

$$40 + 10 = 50$$

$$37 - 7 = 30$$

$$18 - 8 = 10$$

$$20 + 20 = 40$$

$$70 - 30 = 40$$

$$23 - 20 = 3$$

$$30 + 30 = 60$$

$$70 - 40 = 30$$

$$40 + 5 = 45$$

Катакчалар ўрнидаги сонни қандай топиш ўргатилади.

Масалан: $40 + \quad = 50$ бўлса 50 дан 40 ни айирамиз. Яъни иккинчи қўшилувчини топиш учун йиғиндидан қўшилувчини айирамиз.

Иккинчи қўшилувчи келиб чиқиши кўрсатилади. Қолган мисоллар болаларни доскага чиқариб ечилади.

6-мисол. Эчкидан 3 литр сигирдан эса 10 литр сут соғиб олинди. Сигир Эчкидан – 3 л Сигирдан- 10 л Ҳаммаси - ?

$$\text{Ечиш: } 10 + 3 = 13$$

Жавоб: 13 литр. Уйга топширик:

$$10 + 6 + 20 = (10 + 20) = 26$$

$$18 + 3 + 2 = (18 + 2) + 3 = 23$$

$$44 + 7 + 6 = (44 + 6) + 7 = 57$$

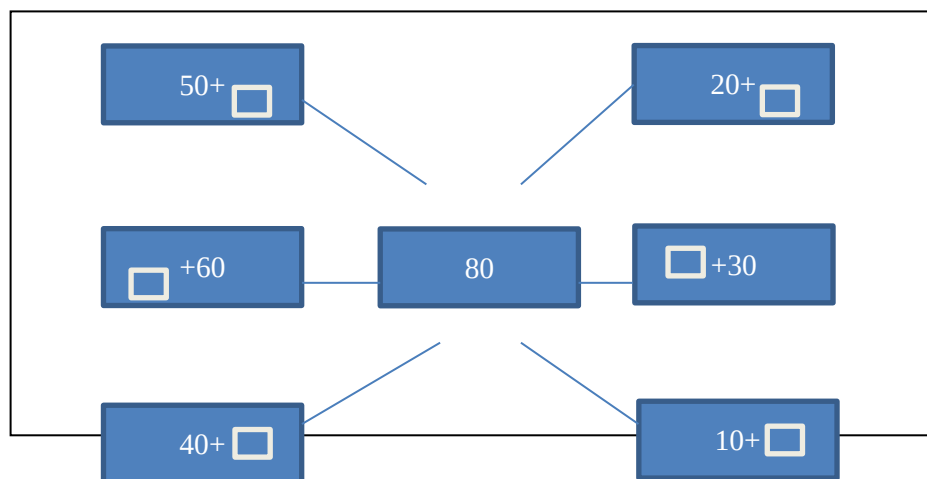
Дарсни мустаҳкамлаш. Ўқувчилар гуруҳларга бўлиб топшириқлар берилади. Биз бугун қўшиш ва айиришнинг қандай усулини ечдик

Жавоб: биз қўшиш айиришнинг қулай усули билан ҳисоблашни ўргандик.

2. Биз масала ечганда қандай амаллардан фойдаланиб ечдик? Жавоб: Қўшиш ва айириш амалларидан.

Тест саволлари

- 1) $15 + 6 = ?$ бўлади а) 20 б) 21 в) 22
- 2) $4 + 6 \square 10 + 8$ қандай белги қўйилади ?
- 3) а) $>$ б) $<$ в) $=$
- 4) Бир йилда нечта ой бор?
а) 11 та б) 10 в) 12 та
- 5) Бир ҳафта неча кундан иборат ?
- 6) а) 6 кун б) 7 кун в) 8 кун

Бу кўргазма орқали катакчага қандай сон қўйсак 80 ҳосил бўлиши топилади. Ўқувчилар баҳоланади, рағбатлантирилади.

Дарс якуни: Ўқувчилар билан хайирлашиб дарс якунланади

Фан : Она тили Синф: 1- синф.

Мавзу: 42-44-машқлар. Ундош товушлар ва ҳарфлар.

1. Таълимий мақсад: Ўқувчиларга ундош товушлар ҳақида тушинча бериш. Чиройли ёзиш қондасига амал қилиш. Ҳарф бирикмаларини билиш.

2. Тарбиявий мақсад: Ўқувчиларда Ватанга муҳаббат ҳиссини мустаҳкамлаш. Билимга чанқоқликни, топқирликни ўқувчиларда таркиб топтириш.

3. Ривожлантирувчи мақсад Ўқувчиларни ёзма нутқини ошириш, ифодали ўқишни ўргатиш.

4. Касбга йўналтирувчи мақсад: Ҳар бир касбни эгаллашда ўз она тилини билишлик қанчалик аҳамият касб этиши тушунтирилади. Ҳаётда касбни тўғри танлай олиш.

5. Миллий истиқлол ғоясини ўқувчилар онгига- миллий қадрият, миллий урф-одатлар, миллатга ҳурмат туйғуси орқали сингдириш.

Дарс тип: Аралаш.

Дарс услуби: Янги билим бериш. Усул: Ақлий ҳужум

Жиҳоз: Кўргазма, тест, қўшимча қўлланма Дарсинг бориши:

1) Ташкилий қисм: Қўнғироқ бўлгач дарс бошланади. Ўқувчиларни дарсга тайёргарлиги, синф хонасини дарсга тайёргарлиги кўрилади. Дарс она тили эканлиги айтилади. Ўқувчилар давомати навбатчи орқали олинади.

Ўтган мавзу сўралади. Савол-жавоб ўтказилади:

1. “Она тили” шеърини ким ёзган ? Жавоб: Муҳаммад Юсуф.

2. Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили қайси тил ?

Жавоб: Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ўзбек тилидир.

3. Тинчлик яшар шеърини ким ёзган? Жавоб: Обид Расул.

4. Ўзбек ёзувида яъни лотин алифбосида нечта ҳарф бор ? Жавоб: 29 та ҳарф бор.

5. Товушлар ёзувда нималар билан ифодаланади ? Жавоб: Товушлар ёзувда ҳарфлар билан ифодаланади.

6. Унли ҳарфлар нечта ? Жавоб: 6 та унли ҳарф бор: о, а, и, у, ў, е.

Болалар баҳоланади

Янги мавзу баёни 42-44 машқлар:

42-машқ. Кўчиринг ҳарф бирикмалари тагига чизинг? Чотқол, Чирқик, чумоли, шамол, бошқоқ, бодринг, тонг. Бу сўзларнинг маъноси тушунтирилади.

Дафтарларига ёзилади.

43-машқ. Топишмоқларни ўқинг ва жавобларини айтинг.

1. Тег-тег десам тегмайди, Тегма десам тегади.

Жавоб : Лаб.

2. Ер остида олтин қозик, У ҳаммага берар озиқ.

Жавоб: Сабзи.

3. Қозик устида қор турмас

Жавоб: Тухум.

4. Қўлсиз, оёқсиз эшик очар

Жавоб: Шамол.

Ҳарф бирикмаси қатнашган топишмоқни, жавобини ҳам дафтарингизга ёзинг.

Ёз фасли тасвирланган расм устида ҳикоя туздирилади. Ҳар бир бола ўз фикрини қисқа ҳикоя қилиб беради. Ўқитувчи фикрларни умумлаштиради.

Ўқувчилар кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб, ҳар бир гуруҳга савол-топшириқлар берилади.

Топшириқларда - ундош товушлар тагига чизиш айtilган бўлади.

Қайси гуруҳ биринчи бажарса рағбатлантирилади.

<u>Бу</u> ри	<u>О</u> т	<u>Ку</u> р <u>ба</u> қа
<u>Ту</u> л <u>қи</u>	<u>Си</u> гир	<u>Су</u> в
<u>Гу</u> л	<u>Му</u> шук	<u>О</u> лма
<u>До</u> н	<u>Хо</u> вли	<u>Ў</u> р <u>мо</u> н

II. босқич гуруҳларга тест саволлари берилади. Калитлар текширилади.

1. Ёз фаслига қайси ойлар киради ?

а) сентябр, декабр, май.

б) октябр, август, сентябр. в) июн, июл, август.

д) апрел, март, июн.

2. Қайси бири унли ҳарф ? а) а

б) к

в) и

3. Қайси сўз ўқув қуроли ҳисобланади ? а) китоб

б) пишлок в) соат

4. Қайси бири ҳарф бирикмаси ? а) к

б) л

в) ч

5. Гули чой дамлади. Қайси сўзда ҳарф бирикмаси. а) Гули

б) чой

в) дамлади

Гуруҳлар баҳоланади, фаол қатнашган гуруҳ ўқувчилари баҳоланади. Уйга вазифа: 44- машқ.

Дарсни мустаҳкамлаш учун савол-жавоб

1. Ундош товушлар қандай талаффуз қилинади?

2. Нечта ундош товуш бор?

3. ...

Ўқувчилар балланади. Дарс якунланади.

2-илова: II бобга доир.

Биринчи синф ўқувчиларининг ижодий фаолиятини шакиллантириш

Т/р	СИФАТ ТУРИ	РИВОЖЛАНИШ ДАРАЖАСИ
I. ИЖОДКОРЛИК СИФАТЛАРИ		
1	Фикрлаш	
2	Тасаввури	
3	Ўзига ҳослиги	

4	Янгиликни ҳис этиш	
5	Интуиция	
6	Илҳомланиш	
7	Ташаббускорлик	
8	Педагогик ижод	
II. БИЛИШГА ДОИР СИФАТЛАР		
1	Мантиқий англаш	
2	Эмоционал образли	
3	Рамзий ижодкорлиги	
4	Мазмунли тушиниш	
5	Илмий тушиниш	
6	Савол бера олиш	
7	Прогнозлаш	
III. ТАШКИЛИЙ ФАОЛИЯТ СИФАТЛАРИ		
1	Мақсадга қаратилганлик	
2	Мақсадга интилувчанлик	
3	Режалаштириш	
4	Меъёрлаш	
5	Иш қобилияти	
6	Фикрлаши	
7	Ўз-ўзини баҳолаши	